Aflevering 10 Februari 1916

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

Redactie-adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

HUGO WINCKLER,

DE VADER VAN HET PAN-BABYLONISME

DOOR

DR. G. CH. AALDERS.

Sedert den door het bekende optreden van Friedrich Delitzsch ontketenden Babel-Bibel-strijd zijn de Theologen zich meer gaan interesseeren voor de eigenaardige, ondanks hare verwerpelijkheid toch „grossartige" conceptie van den alles-doordringenden invloed der astrale oud-Babylonische wereldbeschouwing, welke men in een enkel woord het Pan Babylonisme pleegt te noemen. De mannen wier namen aan dit Pan-Babylonisme verbonden zijn, Stucken, Zimmern, Jensen, Jeremias en vooral Hugo Winckler zijn voor een meelevend Theoloog geen onbekenden meer. Wij durven daarom op de belangstelling der lezers van ons Tijdschrift rekenen, wanneer wij naar aanleiding van het gedenkschrift, dat onlangs — waarlijk niet te vroeg! — ter nagedachtenis van den op 19 April 1913 overleden Hugo Winckler vanwege de door hem in 't leven geroepen Vorderasiatische Gesellschaft is uitgegeven, [1]) iets naders aangaande dezen vader van het Pan-Babylonisme mededeelen.

Wij noemen Winckler den vader van het Pan-Babylonisme. Want al is het waar dat de eerste stimulans van een ander is

[1]) *Hugo Winckler*, Zwei Gedächtnisreden in der Vorderasiatischen Gesellschaft zu Berlin gehalten am 2 Juli 1913 von Alfred Jeremias und Otto Weber, und *Winckler-Bibliographie* zusammengestellt van Otto Schroeder, Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft 20e jaargang, 1e stuk. Leipzig 1916. Met een portret van den overledene.

uitgegaan,[2]) W i n c k l e r is toch de man die eigenlijk de lijnen voor dit Pan-Babylonisme getrokken heeft, die er zich met den onvermoeibaren ijver en de stalen energie van zijne persoonlijkheid voor gespannen heeft om deze beschouwing wetenschappelijk uit te werken en te propageeren, en die voor deze nieuwe visie op het beeld van de cultuur der menschheid heeft school gemaakt. W i n c k l e r's naam zal daaraan dan ook voor altijd verbonden blijven, ook wanneer het door hem ontworpen beeld in vele opzichten zal gewijzigd worden, en vele trekken daarin als ijdele fantasie zullen worden terzijde gesteld. Want het Pan-Babylonisme, hoe heftig ook bestreden, hoezeer door zijn eigen overdrijving zichzelve schadend, zal niet verdwijnen. De kerngedachte zal blijven doorwerken om de heugenis van den man die haar het eerst greep te bestendigen.

H u g o W i n c k l e r is den 4en Juli 1863 in het stadje Gräfenhainichen geboren. Een zonnige jeugd heeft hij niet gehad. Op 5-jarigen leeftijd verloor hij reeds zijne moeder. Dit gemis was voor het in zichzelf gekeerde karakter van den jongen Hugo dubbel zwaar. Waar het hem aan de zachte en tactvolle leiding eener moederhand ontbrak, botste hij van zijne jeugd af steeds tegen anderen op. Met andere jongens van zijn leeftijd kon hij nooit overweg. Het gevolg daarvan was dat hij voortdurend het mikpunt hunner plagerijen was, waartegen hij zich met hooghartige verachting verweerde. Het was in zijn jeugd al zooals het op lateren leeftijd wezen zou: „zijne hand was tegen allen en de hand van allen tegen hem.” [3]) Deze eenzaamheid zijner jeugd dreef hem al vroeg tot volhardende studie. Vond hij geen vriënden onder de knapen van zijn leeftijd, met zooveel te inniger trouw sloot hij vriendschap met zijne boeken. Deze vriendschap was zóó sterk dat hij zelfs bij de huiselijke viering van het Kerstfeest zonder aan den vroolijk versierden Kerstboom aandacht te schenken, met de beide vingers in de ooren om door het gezang der overige huisgenooten niet gestoord te worden, over zijne boeken gebogen bleef. Op

[2]) Namelijk van E d u a r d S t u c k e n, *Die Astralmythen der Hebraër, Babylonier una Aegypter*, Leipzig 1896.

[3]) C. v a n G e l d e r e n, in Stemmen des Tijds, 3e jaargang, bldz. 1180.

school volgde hij ook zijn eigen weg. Om het oordeel zijner leeraren en medeleerlingen bekommerde hij zich niet. Hij gaf zich met hartstocht aan zijne lievelingsstudie, de klassieke talen, maar met onzen beroemden Cobet deelde hij een onoverwinnelijken afkeer van de wiskunde. Na het gymnasium te hebben afgeloopen, liet hij zich op 18-jarigen leeftijd te Berlijn inschrijven als student in de Philologie. Spoedig gevoelde hij zich toen aangetrokken tot de bestudeering van het spijkerschrift, waaraan hij zich van toen af met al zijne energie gewijd heeft. En in het jaar 1886 sloot hij zijne studentenloopbaan af met eene promotie „De inscriptione Sargonis regis Assyriae quae vocatur annalium".

Daarmede begint zijn openbaar optreden op het veld der wetenschap, waar hij zich op het gebied der Assyriologie onverwelkelijke lauweren heeft verworven. Zeer talrijk zijn de geschriften en artikelen welke van zijne hand verschenen. In eene zeer nauwkeurige Winckler-bibliographie welke aan het genoemde gedenkschrift is toegevoegd zijn ze door Otto Schroeder verzameld. Winckler schreef vlug en gemakkelijk, en waaraan hij eenmaal bezig was dat liet hij niet licht weer los eer hij het voleind had. Zijne schitterendste praestaties op het gebied der Assyriologie zijn de uitgave en bewerking van de Tell el-Amarna-tabletten,[4]) en de ontdekking van het Hittietische koningsarchief te Boghaz-keui.[5]) Zeer bekend is ook zijne bewerking, met Zimmern, van den derden druk van Eberhard Schrader's *Keilinschriften und das Alte Testament*, en zijn *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament*. Dat hij in weerwil van zulke onmiskenbare verdiensten het nimmer verder heeft gebracht dan tot buitengewoon hoog-

---

4) *Mitteilungen aus den orientalischen Sammlungen der Königlichen Museen zu Berlin*, Heft 1—3. *Der Thontafelfund von Tell-el Amarna*, herausgegeben von Hugo Winckler, Berlin I 1889, II, III 1890.

5) Het eerste bezoek van Winckler aan Boghaz-keui had plaats in 1906. In 1907 verschenen de eerste mededeelingen in de Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, bldz. 1—59. Vgl. daarover ook H. Winckler, *Nach Boghasköi! Ein nachgelassenes Fragment*, Der Alte Orient 14e jaargang, 3e stuk, Leipzig 1913. Vrucht daarvan is ook Winckler's laatste geschrift, *Vorderasien im zweiten Jahrtausend auf Grund archivalischer Studien*, Mitteilungen der Vorderasiat. Gesellschaft, 18e jaargang, 4e stuk, Leipzig 1913.

leeraar en dat nog eerst tegen het einde van zijn leven, in 1904, moet ongetwijfeld verklaard worden uit de vijandschap die hij zich door zijn optreden heeft op den hals gehaald. Winckler ging zijne eigene wegen, en verkondigde herhaaldelijk allerlei meeningen die hem in conflict brachten met de heerschende opinies zoowel op het gebied van de klassieke Philologie als van de Oud-Testamentische wetenschap. Voeg daarbij dat hij zijn karakter, dat reeds in zijn jeugd hem den omgang met kameraden onmogelijk maakte, niet mee had, en het wordt begrijpelijk hoe een man van zoo groote gaven zoo kon worden achteruitgesteld.

Wanneer men de van warme vriendschap getuigende rede van Jeremias leest ontvangt men den indruk dat achter den ruwen bolster zich toch nog wel een voor zachtere gevoelens toegankelijke kern verborg. En ongetwijfeld heeft men hem niet altoos billijk behandeld en beoordeeld. Een typisch staaltje daarvan vermeldt Jeremias.[6]) In het jaar 1899 schreef Winckler onder het pseudoniem Ch. Mücke een boek getiteld *Vom Euphrat zum Tiber*, waarin hij zijne denkbeelden die hij meermalen onder zijn eigen naam ten beste had gegeven thans onder het schild der pseudonymiteit in het licht zond. Merkwaardig was hiervan de uitwerking. Dat boek vond een veel betere ontvangst dan alles wat Winckler onder zijn eigen naam had geschreven. Herhaaldelijk werd het geciteerd met de opmerking dat Winckler bij Mücke in de leer moest gaan om van zijne dwalingen overtuigd te worden. Men kan zich denken hoe zelfs deze stugge mensch zich daarover moet verkneukeld hebben! Het geheim is bij Winckler's leven steeds bewaard gebleven en wordt eerst thans na zijn dood opgeheven.

Bitter tragisch is de afloop van dit toch reeds zoo weinig zonnige leven. Een rheumatisch lijden in het been, waartegen hij tevergeefs op allerlei wijze baat zocht maakte Winckler zijn laatste levensjaren uiterst zwaar. In weerwil van deze plaag heeft hij nog herhaalde reizen naar het Oosten gedaan. Trouwens naar het zonnige Oosten trok zijn hart. Daar heeft hij

---

[6]) In het bovengenoemde gedenkschrift, bldz. 6 v.

zijne gelukkigste dagen beleefd. Ten slotte werd hij getroffen door een aanval van beroerte en eindelijk is hij den 19en April 1913 te Berlijn, nog niet ten volle 50 jaren oud, gestorven.

Den troost van het kruis heeft Winckler niet gekend. Welbewust heeft hij het kruis verworpen. Winckler was een heiden, en wilde een heiden zijn. Jeremias verhaalt hoe hij eens tot hem zeide: „Ich habe von Kindheit an für die Weltgeschichte nur bis zum Jahre 1 vor Christus Interesse gehabt." [7]) Nog welsprekender is eene andere uitlating, die Jeremias vermeldt. Op eene wandeling die zij tezamen buiten over de velden maakten, op een prachtigen zomerschen dag, bleef hij op eenmaal staan, hief de armen omhoog, en riep uit: „Tammuz, Tammuz!" [8]) Ontroerend is dit bewuste heidendom van een mensch die in een Christenland geboren is. Ach! het heidendom heeft ook hem den troost niet kunnen bieden, die het in de verzonken oudheid aan het zoekend hart geweigerd heeft. Aan het einde van zijne rede laat Jeremias een gedicht van Winckler afdrukken dat met deze weemoedige strophe eindigt:

„Umsonst ist alles Sinnen und Träumen trüb und schwer
die Sonne lenket wieder hinab zum blauen Meer;
wohl konnte dunkle Fragen ich wenden hin zum Licht,
jedoch die schwerste Frage, des Lebens Frage, nicht." [9])

Het Pan-Babylonisme dagteekent uit de tweede helft van Winckler's wetenschappelijke loopbaan. In 1896 verschenen de *Astralmythen* van Stucken die hem den eersten stoot in deze richting gaven. Toch zal Weber wel geen ongelijk hebben wanneer hij beweert, dat Winckler's Pan Babylonisme te danken is aan eene ontwikkeling waarvoor de kiemen reeds in zijne eerste periode aanwezig waren. [10]) Het aanknoopingspunt voor dit Pan-Babylonisme lag in een streven om de uitdrukkingswijze der oude bronnen naar eene systematische eenheid te verstaan. Winckler was overtuigd dat de bronnen der oude geschiedenis eene bepaalde aan hun tijd eigene voorstel-

---

[7]) a. w. bldz. 8.
[8]) ibid. bldz. 10.
[9]) ibid. bldz. 12.
[10]) ibid. bldz, 14, 20.

lingswijze volgden. Deze voorstellingswijze werd naar zijne meening beheerscht door de toenmalige wereldbeschouwing. In de verschillende sagen welke zich als woekerplanten slingeren rondom de overleveringen der historische feiten meende hij het systeem dezer wereldbeschouwing terug te vinden. En deze wereldbeschouwing was dan de oud-babylonische astraalmythologie, welke bij alle volken van het oude Oosten hare sporen heeft nagelaten, en derhalve als de gemeenschappelijke oud-Oostersche wereldbeschouwing wordt aangemerkt. Tegenover zulke beweringen zou zich de wetenschappelijke wereld vrij koel gedragen hebben, indien het niet het streven van Winckler en de zijnen geworden ware deze beschouwing ook op Israël en het Oude Testament, ten slotte zelfs ook op het Nieuwe Testament en op de Christelijke religie toe te passen. Dit heeft het Pan-Babylonisme berucht gemaakt. Daardoor kreeg het niet alleen tegen zich de trouwe Schriftgeloovigen die zich in hunne innigste gevoelens gekrenkt zagen waar alles wat hun heilig en dierbaar was tot de oude heidensche mythen van Babel werd herleid, maar ook de aanhangers van de heerschende richting op Oud-Testamentisch gebied wier resultaten door deze geheel nieuwe hypothese ten eenenmale werden op zij gezet. Ik behoef hierop niet in te gaan. De „Kampf um Babel und Bibel" is bekend.[11]) Winckler zelf heeft de toepassing zijner nieuwe beschouwing op Israël gemaakt in het 2e deel zijner *Geschichte Israels*, waarin hij behandelt „Die Legende,"[12]) en in het boven reeds genoemde boek van Schrader, dat daardoor een geheel ander karakter verkreeg, en in plaats van objectief de spijkerschrift-parallellen voor het O. T. weer te geven geheel tendentieus gekleurd werd. Weber betitelt deze bewerking van Schrader, waarin van Winckler's hand is het geografisch-historische deel, als „die stärkste Leistung die ihm jemals gelungen ist".[13]) Men kan daaruit dus het Pan-Babylonisme het best

---

[11]) Vgl. H. H. Kuyper, *Evolutie of Revelatie*, Amsterdam-Pretoria z. j, bldz. 24 v.v.

[12]) H. Winckler, *Geschichte Israels in Einzeldarstellungen*, 2er Teil, Leipzig 1900.

[13]) In het reeds meergenoemde gedenkschrift, bldz. 20.

leeren kennen. [14])

In den aanvang van dit artikel schreef ik dat het Pan-Babylonisme in weerwil van de heftige bestrijding die het heeft uitgelokt zal blijven bestaan. Vele excessen zullen moeten losgelaten worden, maar Winckler's hoofdgedachte zal blijven voortleven, vooral ten aanzien van Israël en het Oude Testament. Men kan er zeker van zijn dat de wapenen uit het tuighuis van Babel dat Winckler ontsloten heeft niet zullen worden nedergelegd. Aan Winckler's naam zal zich daarom ook blijven verbinden eene nieuwe richting en eene nieuwe periode in den strijd om het Oude Testament. Men spreekt reeds van de „religionsgeschichtliche" tegenover de Wellhausen'sche school. Maar beiden is gemeen de tegenkanting tegen de reëele openbaring Gods. En ook in de nieuwe fase zal het blijven: Evolutie of Revelatie.

---

[14]) De 3e uitgave van Schrader's *Keilinschriften* is uitverkocht. Eene 4e editie werd wel aangekondigd maar is, zoover mij bekend, nog niet verschenen. Hoogstwaarschijnlijk is het overlijden van Winckler daarop van invloed geweest. Wie meer objectief wenscht ingelicht te worden schaffe zich aan R. W. Rogers, *Cuneiform parallels to the Old Testament*, London, Toronto, Melbourne and Bombay 1912.

„DIE NA MIJ KOMT, IS VOOR MIJ GEWORDEN" (JOH. 1 : 15, 27, 30)

DOOR

Ds C. LINDEBOOM te *Amsterdam*.

„Die na mij komt, is voor mij geworden."

Reeds vóór de evangelist dit getuigenis van den Dooper aangaande Jezus plaatst in zijn historisch milieu (Joh. 1 : 30) [1]) citeert hij het in zijn proloog met het oog op den inhoud: „Johannes getuigt van Hem en heeft geroepen, zeggende: Deze was het, van welken ik zeide: Die na mij komt, is voor mij geworden, want Hij was eer dan ik" (vs 15). Dat vs 15 en vs 30 niet woordelijk eender luiden, voor ons doel is het niet noodig, thans daarop in te gaan. [2])

Wij beperken ons tot een onderzoek naar de beteekenis der uitdrukking: „Die na mij komt, is voor mij geworden, want Hij was eer dan ik."

Dit woord heeft volgens sommigen veel van een paradox, een wonderspreuk. De Dooper kiest voor wat hij wil zeggen „een raadselachtigen, de opmerkzaamheid opwekkenden vorm,

---

[1]) De tekstcritische kwestie inzake vers 27 kan hier buiten beschouwing blijven.

[2]) Het verschil is vierderlei:

a. Vs 15 *οὗτος ἦν*, vs 30 *οὗτος ἐστιν*; het *is* vindt zijn verklaring in Jezus' tegenwoordigheid, terwijl *was* een logische betrekking uitdrukt: „op het oogenblik dat ik zoo sprak, *was* Hij het, dien ik op het oog had" (G o d e t).

b. „Versu 15 dicitur *ὃν εἶπον*, non *ὑπερ οὗ* (v. 30), quare non opus est, *totum* sermonem subsequenten spectari ut ab Johanne, ante baptismum Domini prolatum" (B e n g e l).

c. Vers 15 *εἶπον*, vs 30 *ἐγω εἶπον*; het *ἐγω*, vertolkend het besef van des Doopers profetische roeping („ik, die Zijn wegbereider ben") wordt in vs 15 weggelaten, omdat daar al de nadruk op „den eeniggeborene van (*παρα*) den Vader" moet vallen.

d. Vs 15 *ὁ ὀπισω μου ἐρχομενος*, vs 30 *ὀπισω μου ἐρχεται ἀνηρ*. Op het oogenblik van Jezus' tegenwoordigheid had *ἀνηρ* beteekenis; deze kwam tot Johannes als een man, en *dien man* kondigde hij aan als het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt; in vs 15 was er daarom geen reden, dit *ἀνηρ* te herhalen.

allen gezegden eigen, die bestemd zijn, om in het geheugen bewaard te worden" (Van Andel). Vandaar de zeer uiteenloopende verklaringen, welke van zijn woord worden gegeven.

Over ὁ ὀπισω μου ἐρχομενος wordt eenstemming gedacht. De Dooper heeft daarmeê het oog op het openbare *optreden* van Jezus, dat eenige maanden later viel dan het zijne [3]). Toegekomen echter aan ἐμπροσθεν μου γεγονεν, gaat men uiteen, terwijl in verband daarmede, ook de exegese van ὁτι πρωτος μου ἠν verschillend is.

Luther, en met hem vele oudere uitleggers, meent dat ε.μ.γ. naar de *eeuwigheid* heenwijst, naar „das vorzeitliche Ausgegangensein aus Gott". Terecht wordt dit door de meesten ver worpen. Niet alleen zou dan εἶναι gebruikt moeten zijn, in plaats van γινεσθαι, dat steeds een *historisch* zijn uitdrukt, maar ook zou Johannes dan idem per idem verklaard, en in den „Begründungssatz" οτι πρωτος μου ἠν een matte tautologie gegeven hebben. Om aan dit bezwaar te ontkomen, moet men zijn toevlucht nemen tot een gewrongene en gezochte uitlegging van dit laatste zindeel, waarbij we straks even stilstaan.

Calvijn, de Kantt.[4]), Tholuck, Olshausen e. a. zien in ε.μ.γ de aanduiding van Christus' *meerderheid in rang*. „Sensus est, Christum iure praelatum fuisse Johanni, quia excellentior esset... Quia posterior tempore exortus est, hoc non obstare admonet quominus praeferendus sit pro dignitatis suae merito" (Calvijn). „In unserer Stelle kann nun ε.μ.γ. auch allein von der messianischen Würde Christi verstanden werden, denn γ. erlaubt keine Beziehung auf das ewige Sein des Sohnes Gottes... Die Schluszworte aber müssen auf das ewige Sein des Sohnes Gottes bezogen werden, indem das οτι den vorhergehenden Satz auf den folgenden begründet. Der Sinn wäre dann dieser: Der seine Wirksamkeit später als ich beginnt,

---

[3]) „Tametsi aliquot mensibus maior natu erat quam Christus, hic tamen de aetate non agit: sed quia prophetae officium exercuerat aliquo temporis spatio, priusquam in medium Christus prodiret: ideo se tempore facit priorem. Ergo publicae manifestationis respectu Christus Johannem secutus est" (Calvijn).

[4]) Geheel zeker voelen onze Kantt. zich niet. Van „vóór mij geworden" geven zij deze korte paraphrase: „Of: *voor mij gesteld*, d. i. boven mij verheven; anders: *voor mij geweest.*"

hat eine gröszere Würde empfangen, denn er war ewig bei den Vater" (Olshausen).

Ook met deze opvatting kunnen we ons niet vereenigen. Wel moet toegestemd, dat die van Olshausen aannemelijker is dan die van Calvijn. Beider exegese van ε.μ γ komt in hoofdzaak op hetzelfde neer, maar de slotwoorden komen bij eerstgenoemde beter tot hun recht. Volgens Calvijn zou het hier over *tweeërlei waardigheid* gaan; de eene (Hij was eer dan ik= quia excellentior esset) is dan de grond van de andere (ε.π.γ. = Christus praelatus fuit Johanni). De zin wordt dan: Die na mij komt, is boven mij verheven, omdat Hij boven mij stond. Maar — wordt aldus de beteekenis niet vervlakt? Wij kunnen niet anders zien, dan dat men zoo, evenals bij Luther, zij het ook op andere wijze, eveneens een tautologie krijgt. Dit is bij Olshausen niet het geval, omdat hij den grond van Jezus' hoogeren rang in diens eeuwig voorbestaan legt. Maar ook zoo bevredigt zijne uitlegging niet. De Dooper zou z. i. hebben gezegd: Die in *tijdsorde* na mij optreedt, is in *rangorde* boven mij verheven. Maar — was dat zoo merkwaardig? Is een, die later optreedt, gewoonlijk minder dan zijn voorganger? Was de Dooper bevreesd, dat de Joden uit het na-hem-komen van Jezus zouden afleiden, dat ook diens waardigheid geringer was? Welke reden kon er voor een dergelijke veronderstelling zijn?

Zij, die in ε.μ.γ. een aanduiding lezen van Jezus' meerderheid in rang, maken Christus, die in het eerste zindeel actief is (ο ερχομενος), in het tweede passief (heeft grootere waardigheid ontvangen, is boven mij verheven). Hiertegen is op zichzelf wel geen bezwaar, en ook kan niet ontkend, dat aldus een goede zin wordt verkregen, maar het teekenachtige der uitdrukking gaat intusschen verloren. Wat echter deze exegese beslist onhoudbaar doet zijn, is dat zij de overeenkomst èn de tegenstelling voorbijziet, die er ligt in het gebruik der praeposities οπισω en εμπροσθεν; zij neemt ο. *temporeel*, maar ε. *ethisch*, en door deze overbrenging naar verschillend terrein verdonkert zij de schijnbare tegenstelling, welke aan de uitspraak des Doopers haar eigenaardig cachet geeft.

Godet, Meyer e. a. komen dan ook terecht tegen deze

„verschiedenartige Fassung beider Partikeln" op. Zij oordeelen, dat beide op *den tijd* betrekking hebben.

Godet geeft, om de schijnbare tegenspraak, de oorspronkelijke woordspeling, te behouden, de voorkeur aan de vertaling: „mijn opvolger was mijn voorganger". „Dit is de eenige zin, die met het verband overeenkomt, en waarin de apostel een beweegreden vinden kon, om dit woord hier aan te halen, want slechts uit de voorstelling van Christus' voorbestaan *(vóór mij)* volgt het bewijs zijner waardigheid als Logos." Tegen het ingebracht bezwaar, dat het perfectum γέγονεν niet het eeuwig bestaan van den Zone Gods kan aanduiden, merkt hij op, dat dit het *feit*, niet het *wezen* aanwijst. De Dooper zou dus met ε.μ.γ. op de tegenwoordigheid en werkzaamheid van Christus onder de oude bedeeling gedoeld, ja bijna letterlijk zijn getuigenis aan Mal. 3 : 1 ontleend hebben, waar Jehova, Zich met den Messias vereenzelvigende, zegt, dat Hij den Dooper voor Zijn aangezicht had uitgezonden. Godet laat οτι πρωτος μου ἠν niet slaan op de onmiddellijk voorafgaande woorden ε.μ.γ. maar op „deze was het, van welken ik zeide"; dus: ik zeide het, en niet ten onrechte, want Hij was eer dan ik. De Gen. μου is z. i. een Gen. van vergelijking en afhankelijkheid: „vóór mij" en „mijn beginsel, mijn oorzaak van bestaan". „Gelijk een mensch God „zijn eerste" zou kunnen noemen, om Hem niet alleen als ouder dan hij aan te duiden, maar ook als den grondslag, het beginsel zijns bestaans." Terecht voert hij tegen Calvijn e. a. aan, dat, indien πρωτος de meerderheid in rang aanduidde, er dan εστιν, en niet ἠν had moeten volgen. Men zou echter kunnen vragen, of hij ons zoo niet een argument aan de hand doet tegen zijn exegese van ε.μ.γ. Juist op grond van ηυ is o. i. de bovengenoemde onderscheiding tusschen het *feit* en het *wezen* van den praeëxistenten Logos niet houdbaar. Indien ε.μ.γ. het *feit* te kennen geeft, de werkzaamheid van den Zone Gods in de geschiedenis van Israël, en πρῶτος μου ηυ diens praeëxistentie zonder meer, losgedacht van alle openbaring naar buiten, dan zouden we inderdaad εστιν in plaats van ηυ mogen verwachten. Gelijk Jezus tot de Joden zegt: „Eer Abraham was, *ben* Ik" (Joh. 8 : 58). Ook bij Godet blijft het imperfectum onverklaard. Waarom gebruikt de Doo-

per ἦν? Omdat hij niet in abstracto van Christus' praeëxistentie spreekt, maar juist den nadruk wil leggen op diens *voortdurend zijn*, op het zich als de praeëxistente Logos *openbaren*. Is deze opvatting van het imperfectum de ware, dan volgt daaruit dat niet in ε.μ.γ., maar in ἦν de aanwijzing moet gezien worden van de tegenwoordigheid en werkzaamheid van Christus onder de oude bedeeling, en dat dus ε.μ.γ. daarop niet kan zien.

Meyer's exegese is in hoofdzaak dezelfde.

„Das Sinnige des Spruchs und das Acumen seines Ausdrucks beruht darauf, dass Christus als menschlicher Erscheinung *nach* Joh. auftrat, als vorweltlicher Logos aber gleichwohl ihm vorangegangen ist, weil er eher als Joh. da war." Ofschoon hij het verband der woorden met Mal. 3 : 1 afwijst, haalt hij met instemming Godet's vertaling aan: „Mijn opvolger is mijn voorganger", alsmede de omschrijving van Hofmann (Schriftbeweis, II, 1, S. 10): „der Taufer meine: indem Jesus hinter ihm herkomme, sei er ihm auch schon voraus". De slotwoorden wijzen z. i op de praeëxistentie van den Logos, en verklaren diens „alttestamentlichen Advent". Hij verwerpt echter Godet's „absolute Priorität", en terecht. Ons is echter niet duidelijk, hoe hij dit kan doen, zonder den Dooper een tautologie in den mond to leggen.

Zeer juist merkt hij op: „die beiden Adverbia (ὀπισω und ἐμπροσθεν) sind örtlich" maar om aanstonds hierop te laten volgen: „so dass aber die *Zeit* räumlich dargestellt wird." In zijne exegese komt dit „örtliche" dan ook niet uit, en valt alle nadruk op den *tijd*. De adverbiale praeposities ο. en ε. worden echter nooit van den *tijd* gebruikt, in elk geval ε. niet, maar steeds van *plaats*.[5])

---

[5]) ὀπισω en ἐμπροσθεν zijn beide adverbiale praeposities van *plaats*. Zie bv. de lexica van Wilke-Grimm en Preuschen. Volgens W.-G. en P. komt ὀπισω in het N. T. ook *de tempore* voor. De eenige plaatsen, die ten bewijze hiervan worden aangevoerd zijn: Matth. 3 : 11, Marc. 1 : 7 en Joh. 1 : 15, 27, 30. Aangezien echter in alle vijf het woord des Doopers ὁ ὀπισω ἐρχομενος voorkomt, kunnen zij niet als bewijs dienen. De vraag is juist, of het aangaat, hier eene afwijking aan te nemen van het doorgaande *locaal* gebruik. Van ἐμπροσθεν zegt W.-G.: „in N. T. dicitur dumtaxat de *loco* (Joh. 1 : 15, 30 dicitur de *ordine*)". Ook P. houdt aan het uitsluitend *locaal* gebruik van ἐ. vast, maar... met éénе uit-

Zahn heeft, op het voetspoor van Bengel, met dit *locaal* karakter ernstig rekening gehouden. „Unter dem räumlichen Bilde des Hintereinander zweier denselben Weg gehender Personen wird das zeitliche Nacheinander des Auftretens der beiden Männer dargestellt. Der später als Johannes in die Welt gekommene Jesus wird als der hinter ihm herschreitende Mann vorgestellt. Die räumliche Anschauung wird auch im Prädikat festgehalten; dem οπισω μου entspricht gegensätzlich εμπροσθεν μου, kann also nicht in unmittelbar zeitlichen Sinn = προ εμου gefaszt werden.... Einen guten Sinn dagegen ergibt der Satz, wenn man, an der sinnlichen Vorstellung des räumlichen „hinter" und „vor einem" festhaltend, versteht: der welcher auf dem Wege hinter mir drein schritt, ist jetzt in den Raum vor mir gekommen; er ist mir vorausgekommen oder vorangekommen, er hat mich überholt. Der Hintermann, welchem der T. als Vordermann bahnbrechend voranschritt, ist der Vordermann geworden; der Nachfolger had den Vorläufer überflügelt."

Inderdaad bedient de Dooper zich van het beeld van een wedstrijd. Evenals Paulus in Fil. 3 : 14, waar τα ὀπισω het reeds afgelegde, τα ἐμπροσθεν het nog af te leggen deel van de baan voorstelt. De baan, waarop zich Jezus en Johannes bevinden, is de weg, welke door den laatste moest worden bereid. Daarom ging hij *vooruit*, en kwam Jezus *achter* hem aan. Maar zoodra Jezus Zijn voeten op die baan had gezet (optrad onder Zijn volk), haalde Hij Zijn voorlooper in, en liet dezen achter Zich. „Qui mihi erat a tergo, nunc est ante faciem meam, meque antevertit et post se reliquit" (Bengel).

Beiden, Bengel en Zahn onderscheiden zich dus van andere uitleggers, door niet alleen bij ὁ ἐρχομενος maar ook bij ἐ. μ. γ.

---

zondering... nl. Joh. 1 : 15, waar het „schillernd zwischen örtl, und zeitl. Bedeutung" is. Blass (Gramm.) laat zich zeer voorzichtig uit: „ἐ. steht *anscheinend* auch von der Zeit, = προ, Joh. 1 : 15, 30, (oder vom Vorrang, hat den Vorrang von mir bekommen)." Het is duidelijk, dat men in het woord van den Dooper een afwijking van het doorgaand *locaal* gebruik aanneemt, wijl men anders tot geene bevredigende exegese van zijn uitspraak kon komen. Maar terecht merkt Bengel op: „neque ἐ. umquam valet *prius*, de tempore." Wil men een „verschiedenartige Fassung beider Partikeln" ontgaan, dan moet men ook ὀ. *locaal* nemen.

aan Christus „als menschlicher Erscheinung" te denken [6]) en aan de *locale* beteekenis van ὀ. en ἐ. volle recht te laten wedervaren. Bij de vraag hoe het getuigenis des Doopers historisch te rechtvaardigen zij, gaan zij echter uiteen.

„Worauf diese Anschauung des T. sich gründete, als er das Wort sprach, an welches er hier (V. 15) nur erinnert, läszt sich an dieser Stelle noch nicht erkennen. Dass er in späterer Zeit Erfahrungen machte, welche ihn zu dieser Anschauung berechtigten, wird 3 : 26—36 begründet" (Zahn). „Priores partes nactus est Jesus in baptismo: ubi ab ipso Deo Dei filius proclamatus est prius, quam ullum discipulum haberet" (Bengel).

Er is veel, dat voor de laatste opvatting pleit. Niet alleen heeft Johannes van Jezus dit getuigenis gegeven, *nadat* hij Hem had gedoopt, maar ook het getuigenis zelf wijst terug naar het verleden. Het perf. (γέγονεν) ziet op een voleind verleden, waarvan het resultaat voortduurt. Juist door den doop is Jezus ἔμπροσθέν Ἰωάννου geworden. Johannes maakte eerst bezwaar, Jezus te doopen, wijl zijn doop een doop der bekeering was tot vergeving der zonden. Maar Jezus neemt dat bezwaar weg door te zeggen dat Hij Zich laat doopen, niet om persoonlijk vergeving van zonden te ontvangen, maar om alle gerechtigheid te vervullen. Die doop was van Zijne zijde een daad: een Zich onderwerpen en toewijden aan den Vader, die Hem verkoren had om al het recht der wet te voldoen en voor zondaren de volle, gansche gerechtigheid aan te brengen, welke de wet eischte; een ingaan dus tot Zijn Messiaansche loopbaan, tot Zijn Middelaarswerk. Van Gods zijde werd daarom die doop onmiddellijk gevolgd door de zending des Heiligen Geestes: de zalving, toerusting en bekwaammaking tot het Hem opgedragen werk, èn door de stem uit de hemelen, zeggende van Hem, die door den doop Zich in gemeenschap met de zondaren had gesteld: „Deze is Mijn Zoon, Mijn Geliefde, in denwelken Ik Mijn welbehagen heb".

Als bewijs voor de waarheid van zijn getuigenis „ἐ. μ. γ." voert Johannes zelf het feit van den doop aan. „Ik heb den

---

[6]) „ἐ. μ. γ. non dicitur de divina natura, sed de officio Christi" (Bengel).

Geest zien nederdalen uit den hemel, gelijk eene duif, en bleef op Hem. En ik kende Hem niet, maar die mij gezonden heeft om te doopen met water, die had mij gezegd: op welken gij den Geest zult zien nederdalen en op Hem blijven, deze is het, die met den Heiligen Geest doopt. En ik heb gezien, en heb getuigd dat deze de Zoon van God is" (vs. 32—34).

„Dat deze de Zoon van God is."

Op deze betuiging loopt het, voor de waarheid van ἐ. μ. γ. bijgebracht bewijs uit. Kennelijk is dit een terugslag op de slotwoorden van zijn getuigenis: ὅτι πρῶτός μου ἦν.

Dat deze den *grond* aangeven van ἐ. μ. γ. blijkt daaruit, dat zij niet met και maar met οτι verbonden worden. Tot verklaring van het feit, dat Jezus hem ingehaald en achter zich gelaten heeft, wijst Johannes op diens *praeëxistentie.* Een andere opvatting van de slotwoorden is niet mogelijk. Op Jezus' historische verschijning kunnen deze niet slaan, want Hij is niet slechts, wat Zijn openbaar optreden betreft, achter Johannes aan gekomen, maar ook later dan deze geboren. Evenmin kan men er de uitdrukking van een rangverhouding in zien, want allereerst „läszt sich ein solcher Gebrauch von πρῶτος mit einem singular., also sicherlich comparativ gemeinten Genetiv schwerlich nachweisen" (Zahn), maar ook eischt de aanduiding van de meerderheid in rang eener historische persoonlijkheid εστι, en niet ἦν. Grond van het historische ε. μ. γ, is een *zijn* van Jezus, dat aan des Doopers geboorte en optreden voorafging en dus *niet* vallen kan in den *tijd.* Boven hebben we reeds aangetoond om welke reden hier de praeëxistentie door het imperf. wordt aangewezen. Dit imperf. heeft niet slechts in onzen locus maar in heel dit hoofdstuk, in tegenstelling met εγενετο, dat van het geschapene wordt gebruikt, een zeer bizonderen zin. In vs. 1—5 wordt aan den Logos een ην toegekend, dat aan al het geschapene voorafging. „Die Vertreter des nicänischen Bekenntnisses waren durchaus im Recht, wenn sie der Behauptung des Arius: „es gab eine Zeit, da er (der Logos) nicht existirte", das „lange ην" des Jo. entgegenhielten" (Zahn).

Zóó opgevat is de beteekenis van het gezegde des Doopers eenvoudig en duidelijk. Hij heeft daardoor Israël er op willen

voorbereiden, dat hij zou en moest aftreden, om plaats te maken voor Jezus. Zijn getuigenis zou aldus kunnen worden vertolkt:

„Jezus, die achter mij aan komt, na mij optreedt, schreed zoo snel en krachtig voorwaarts, dat Hij mij reeds vooruit is gekomen. Verwonder u daarover niet, want hoewel Hij een man is, een mensch, en als zoodanig later dan ik geboren, toch is Hij niet een kind des tijds, gelijk ik, maar de eeuwige, de Zoon van God. Daarom kon het niet anders, of Hij moest mij achter zich laten, Hij, het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt, die in den doop Zijn Messiaansche taak heeft aanvaard en op Wien toen de Heilige Geest is nedergedaald."

In het antwoord, Joh. 3 : 27—36, kort daarna door hem gegeven op de bedenking: „Rabbi, die met u was over de Jordaan, welken gij getuigenis gaaft, zie, die doopt, en zij komen allen tot Hem" (vs 26), heeft hij dit getuigenis breeder verklaard. In vers 30 „Hij moet wassen, maar ik minder worden" keert zakelijk dezelfde gedachte terug als in „Die na mij komt, is mij vóór geworden". en in vers 31 „Die uit den hemel komt is boven allen" dezelfde als in „Hij was eer dan ik."

ORGANISATIE DER VERSTROOIDE GEREFORMEERDEN IN INDIË.

DOOR

DR. G. CH. AALDERS.

In het *Kerkblad van de Gereformeerde Kerken in Nederlandsch Oost-Indië* van 17 November 1915 heeft een broeder die zich teekent de V. een artikel geplaatst onder den titel „Onze organisatie met betrekking tot de Verstrooide Gereformeerden". Het no. waarin dit artikel eene plaats heeft gevonden werd op verzoek en voor rekening van den kerkeraad van Batavia gezonden aan alle Gereformeerde Kerken en aan alle Gereformeerde kerkelijke bladen in Nederland. Zoo bereikte het ook ons Tijdschrift, en de zaak in dit artikel behandeld is gewichtig genoeg om daaraan ook in onze periodiek enkele woorden te wijden.

Wanneer Gereformeerden uit Nederland naar Indië vertrekken komen zij soms door den aard hunner betrekkingen op allerlei afgelegen plaatsen waar zij dagen en weken reizens van een der beide Gereformeerde kerken in Indië, Batavia en Soerabaja, of van een der Zendingsposten onzer Geref. Kerken verwijderd zijn. Zulke personen bedoelt de schrijver als hij het heeft over de verstrooide Gereformeerden. Dat zulk een eenzaam leven menigmaal noodlottig kan worden voor den band van zulke brs. en zs. aan onze kerken laat zich zeer licht verstaan, en wordt bewezen door de droeve ontdekking van verschillende zulke personen die zooals br. de V. schrijft voor ons kerkelijke leven geheel verloren blijken te zijn.

Wat is hiertegen nu te doen?

Van de zijde der Gereformeerde Kerken in Nederland is het noodzakelijk de beide Indische Kerken, waarbij straks als derde Bandoeng komt, van de namen en adressen der naar Indië vertrekkende Gereformeerden op de hoogte te brengen. Br. de V. herinnert er aan dat voor ongeveer twee jaar aan de Nederlandsche Geref. Kerken is verzocht.

1o om opgave van de personen die gedurende de laatste 5 of 6 jaren naar Indië vertrokken zijn,

2o om geregelde opgave van de attestatiën die aan naar Indië vertrekkende Gereformeerden worden afgegeven.

Het bereikte resultaat was niet gunstig. Slechts 4 kerken voldeden aan het verzoek sub 1o, terwijl het getal der kerken dat aan het verzoek sub 2o gehoor gaf langzamerhand steeg tot 20.

Natuurlijk moet rekening worden gehouden met de omstandigheid dat zeker lang niet uit alle Geref. Kerken van ons vaderland personen naar Indië vertrekken. Maar toch meent br. de V. — en terecht! — reden te hebben om er zich over te beklagen dat de Geref. Kerken hier in Nederland van het belang der zaak waar het hier om gaat blijkbaar nog niet genoeg doordrongen zijn.

Wij willen in deze regelen daarom vooral onze predikanten ernstig op het hart drukken aan deze zaak hunne bizondere aandacht te wijden. Laat het toch nooit verzuimd worden om van het vertrek van brs. en zs. naar Indië kennis te geven aan Batavia's kerkeraad. Dat behoeft niet te wachten tot attestatie wordt gevraagd. Dikwijls komt het voor dat personen naar Indië gaan, die hunne attestaties niet opvragen, voornemens zijnde dit later per brief te doen wanneer zij eenmaal in Indië zijn. Dit is niet goed. Het is gewenscht bij het vertrek de attestatie mede te nemen. Maar als het nu eenmaal niet gebeurd is, dat dan de betrokken kerkeraad de aanvrage om attestatie niet afwachtte maar den kerkeraad van Batavia op de hoogte stelle. Zoo mogelijk berichte men ook de boot waarmee de vertrokkenen reizen of men wijze er de vertrekkenden zelve op dat zij dit kunnen doen, in welk geval de commissie voor het afhalen van aankomende Gereformeerden hen te Tandjong Priok op zal wachten.

Welk een belang met deze aangelegenheid gemoeid is, toonen de cijfers door br. de V. gegeven. Nadat hij zich twee jaren met het opsporen van verstrooide Gereformeerden in Indië heeft bezig gehouden zijn hem ± 70 personen bekend geworden met wie de Gereformeerde kerk veel te laat aanraking kreeg, en dat op een totaal van ongeveer 500 gezinshoofden en alleenloopende

personen welke in Indië tot de Gereformeerde kerken behooren.

Wellicht zou dit getal van 70 nog eenigszins kunnen worden uitgebreid indien de kerken in Nederland konden opgeven welke personen in de laatste 5 of 6 jaren naar Indië vertrokken zijn. Dit zal intusschen wel aan heel wat bezwaar onderhevig zijn, vooral bij de inrichting der lidmatenregisters zooals die in onze meeste kerken gebruikelijk zijn. In kleinere kerken zal het geheugen te hulp kunnen komen. Maar in grootere kerken waar men zoo goed als geheel op de registers moet afgaan, — en juist uit de grootere kerken zullen in den regel wel de naar Indië vertrekkende personen het talrijkst zijn — kan men de verlangde opgaven slechts geven zoo men al de namen van het register achtereenvolgens nagaat. Eenigszins gemakkelijker wordt deze taak wanneer men de lidmatenregisters heeft ingericht volgens het kaartsysteem, indien men ten minste de kaarten van afgevoerde lidmaten afzonderlijk bewaart. Dan behoeven alleen deze uitgeschoten kaarten te worden nagegaan. Doch ook dit zal nog wel een tamelijk omslachtige arbeid wezen. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze bezwaren van invloed zijn geweest op het geringe percentage der kerken welke aan het hiertoe strekkend verzoek hebben gevolg gegeven.

Maar in elk geval kan van nu voortaan dan toch wel zorg gedragen worden dat steeds onmiddellijk van alle naar Indië vertrekkende personen aan den kerkeraad van Batavia wordt bericht gezonden. Dan kan voor de toekomst nog veel worden goedgemaakt. De kerkeraad van Batavia kan zich dan aanstonds in verbinding stellen met degenen die naar afgelegene oorden in Indië trekken, om aldus zoo mogelijk den band met hen aan te houden. Zoo kan wellicht menigeen op zijn eenzamen post worden bemoedigd en gesteund, als hij weet dat hij niet vergeten wordt. Zoo kan misschien ook nog wel de een of ander, die anders voor onze Gereformeerde kerken zou verloren gaan, daarvoor blijven bewaard.

KRONIEK.

Een ongevierd gebleven dies. — De reparatie van 1816 niet naar eisch. — Een historische optocht. — Een kanker van verbittering. — In Transvaal nawerkend. — De drie kerkgemeenschappen aldaar. — Onze Gereformeerde Kerken niet erkend. — Tweeërlei gevoelen in de Ned. Ger. Kerk. — Het voorbeeld van N.-Amerika.

Het honderdjarig bestaan der Synodale organisatie is ongevierd gebleven. En de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 Januari l.l. heeft dit „een merkwaardig verschijnsel" genoemd, dat „dit jubileum treffender kenmerkt dan de plechtigste dank- en bededag." „Immers de Ned. Herv. Kerk bevindt zich op haar eeuwfeest in de omstandigheden van een kibbelend echtpaar, dat zijn zilveren bruiloft viert".

Zekere Q. N. in de *Nieuwe Nederlandsche Kerkbode* van 14 Januari was het hiermee niet eens. Hij zag in het uitblijven van een gedachtenisviering niets bizonders. Het beeld van een bruiloftsviering paste hier z. i. niet „'t Eenige beeld dat hier juist zou zijn", zoo schreef Q. N. „zou wezen het beeld van een huis, dat reeds zeer oud was en heel veel goeds had geherbergd en doen uitgaan, en dat nu, laat het zijn, niet naar eisch, maar toch stevig gerestaureerd is geworden. En ik heb, onder de tallooze redenen, die men sedert eenigen tijd pleegt te vinden tot feestviering, toch nog niet vernomen van een familie, die de gedachtenis eener aanzienlijke reparatie aan haar huis vierde".

Laat ons dit beeld even vasthouden! In 1816 is de reparatie „niet naar eisch" geschied. Maar toen in later jaren een deel van de familie het huis in den oorspronkelijken bouwstijl van 1618 wilde restaureeren, werd ze door het andere deel op straat gezet. Zou toen een eerlijke boedelscheiding niet rechtvaardiger zijn geweest? In elk geval blijft het „niet naar eisch"

restaureeren in 1816, toch oorzaak van de nog steeds voortdurende familieveete.

En hoe droef die veete is, liet *de Telegraaf* van 8 Januari zien in deze goedgeslaagde teekening van een historischen optocht:

„Men schreef Anno Domini 1916. In alle stilte was het voorbereid, maar nu 6 Januari — de dag der verheugenis was aangebroken, nu weerklonk in Den Haag het feestgejubel.

Uit alle pastorieën der Ned. Herv. Kerk in ons dierbaar vaderland waren de predikanten, deftig in het zwart, wit-bedast en hoog-gehoed, naar Den Haag gekomen. Van een plechtige ure des gebeds, een dankstond in de eigen gemeente was men teruggekomen.

De Alg. Synodale Commissie had bij schrijven No. zooveel en zooveel, den kerken aangeschreven, dat op 6 Januari 1916, de kerk het heugelijk feit kon herdenken, dat zij in haar tegenwoordigen vorm was gesticht.

Eén vraag slechts had de Alg. Syn. Comm. gedaan, wat de aangeschreven kerk het wenschelijkst had gevonden: één groote algemeene vergadering met een historisch-allegorischen optocht, dan wel in elke kerk een plechtige herdenking. Maar als gezegd — dat laatste vond weinig bijval. In de eigen gemeente was zooveel verdeeldheid, daar waren ethischen en confessioneelen, gereformeerden van het slag van Grieken, en modernen van het genre Niemeyer, die alleen samen willen gaan, als gezongen wordt: „Komt, laat ons de boel gaan deelen!"

Neen — niet in eigen gemeente, dan liever in Den Haag. En zoo ontvingen we dan de uitnoodiging der Alg. Syn. Commissie, om mee derwaarts op te trekken; verlieten velen reeds vroegtijdig de pastorie, anderen waren daags tevoren reeds naar Den Haag getrokken en wij waren dan ook getuige van een schouwspel, nooit tevoren vertoond.

Velen hadden meelijden met den ouden president der Synode. Ds. Leenmans, uit Harlingen, die toch moest den stoet openen en, hoe het mogelijk was, begreep men niet, toespreken ook.

Even tien uur — daar begon het geloop en gedraaf reeds. De uit alle oorden des lands opgekomen predikanten, heel Den Haag was uitgeloopen, hadden moeite een staanplaatsje te vin-

den, maar politie, geholpen door militairen — dat was in 1834 ook vertoond — handhaafden de orde en zorgden, dat ieder, die een hoogen hoed en witten das droeg, een plaatsje kreeg.

Eindelijk: klokke elf, daar beginnen de klokken te beieren. Luid en lang klinkt de klokkezang hoog in de lucht. Uit de Kloosterkerk — hoe is 't mogelijk, dat die er voor uitgezocht was — schrijden langzaam elf personen. Een hunner draagt een banier. 't Is de commissie, d.d. 12 Oct. 1814 benoemd om het Alg. Reglement, hun door den Secretaris toegezonden, te beoordeelen. Zij heeft eer van haar arbeid. 17 Juni 1815 ontving elk der heeren — 't zijn de D.D. H.H. Donker Curtius te Arnhem, W. L. Krieger, Den Haag, W. Broes, Amsterdam, A. van Deinse, Middelburg, C. van der Leeuw, Utrecht, N. Lobry, Leeuwarden, C. Fransen van Eck, Deventer, D. Hendriksz, Groningen, J. de Jongh, 's Hertogenbosch, G. Benthem Reddingius, Assen en D. Delprat, Waalsch-Fransch pred., Den Haag — het door den Secretaris van Staat voor de Binnenl. Zaken ontworpen „Alg. Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden". Den 25sten October van datzelfde jaar vergaderde de commissie onder presidium van den commissaris-generaal voor de kerkelijke zaken, tot aan 4 November, toen het reglement voltooid en onderteekend werd. Den 13en Nov. kreeg de Koning het, die een kleine wijziging aanbracht, waarna de Raad van State het onderzocht en eindelijk zes Januari 1816 door den Koning zag goedgekeurd.

Geen wonder, dat deze commissie den stoet opende; dan volgden te voet de commissaris-generaal voor de kerkelijke zaken, de secretaris b.g. en temidden van een stoet edellingen de Koning, te paard gezeten. Vreemd deed het aan, de Koning te paard de kerkdeur uit te zien komen, maar — vader Willem was bemind en dus — wie zou er kwaad van spreken? En bovendien, hoeveel jaren later getuigde prof. Acqoy niet: Willem I was in gemoede overtuigd, dat hij de kerk zóó moest trachten in te richten, als naar zijn meening het beste was." Doch vader Willem behandelde de kerk en haar leeraren te veel als wel volwassen, doch onmondig, en juist honderd jaar geleden verscheen zijnentwege het Alg. Reglement enz. de kerkelijke grondwet!

Rondom vader Willem — welk een trotsche figuur te paard — zien wij mannen als Van der Palm, volksredenaar bij uitnemendheid. Clarisse en anderen, vertegenwoordigers van het juiste-milieu, daar prof. Regenbogen, woordvoerder voor het Rationalisme, en dan dat groepje in kuitbroek, zijden kousen, fluweelen mantel en driekanten hoed, de leden der eerste Synode. Bij hen zien wij ook den welsprekenden hofprediker Dermout, wiens geschiedenis der Ned. Herv. Kerk den gereformeerden aanstoot gaf.

Nu volgt een zinnebeeldige groep; op een wagen is een fraaie kruiskerk gebouwd, en rond dien wagen hand aan hand, als reiden zij zich ten dans, jonge meisjes. 't Stelt de eenheid der kerk voor. Alle twisten zijn vergeten; alle leerverschil weggedoezeld; en nu zal het zijn: één kerk, één genootschap. Dan volgen mannen en vrouwen, in de kleeding hunner provincie, omringd door soldaten, terwijl voor hen uit, heel alleen, op een wagen naast een afgebroken grafzuil zit Ds. Nicolaas Schotsman, de Leidsche predikant, die een eerezuil voor de Dordtsche Synode in het licht gaf, — hier, bittere ironie, door de grafzuil weergegeven.

Meelijden, deernis wekken die arme vrouwen en mannen op. Een er van heeft zelfs de rokken moeten verkoopen om de haar opgelegde boete te betalen. 't Zijn de afgescheidenen van 1834.

Dat drietal daar zijn jonge predikanten, leerlingen van Bilderdijk, de afgezette dienaren Scholte, Van Raalte en Brummelkamp. „Da Costianen" hoort ge hen schelden, maar toch jonge mannen met durf, die tegen de heeren in verzet kwamen, omdat zij geen gezangen wilden laten zingen en de kerkelijke reglementen niet aanvaarden.

't Is een zwarte bladzijde uit het leven der kerk, daarom draagt men zeker boven deze groep een zwart vaandel met enkel het cijfer 1834 en de woorden: „Zij zijn van ons uitgegaan."

Maar we zouden den stoet, die nog maar steeds uit de verte komt, niet bijhouden als wij ons blind staarden op die arme groep door soldaten, — herinnerend aan de inkwartiering en ruwe behandeling van overheidswege — tot doorloopen aangespoord. Op hen volgen weer anderen. De groote kerk, die we eerst zagen, wordt nu door een wagen met een kleinere kerk er op, gevolgd. Vijf predikanten, in katheders op de

hoeken van den wagen en voor de kerk geplaatst, wijzen op de richtingen, die nu in de kerk opkomen. De Groninger, de Moderne, de Ethische, de Apologetische, en de Confessioneele richting vertegenwoordigend. Jaartallen versieren dezen wagen. Hij duidt een tijdvak aan van ongeveer de tweede helft der vorige eeuw, terwijl het cijfer 1852/3 herinnert aan de gewijzigde reglementen en de Aprilbeweging van '53, toen de Synode haar eigen inrichting krachtens de wet van 1848 kon bestellen, van welk grondwettelijk recht de Roomsch Katholieken mede gebruik maakten, wat een storm van verontwaardiging deed opgaan. Vergist ge u niet? Gaat daar prof. Beets niet? En zijn dat niet de Amsterdamsche dichter-predikanten Hasebroek en Ten Kate en Laurillard?

Nu volgen lange rijen getabberde heeren, de witte bef lustig opwippend bij elken stap. 't Zijn allen dienaren des Woords. Toch — als ge goed toeziet, merkt ge dat er onderscheid is, scheiding gemaakt wordt. Dáár — zoo waar, een beeld wordt meegedragen. Een oude dame stelt het voor en het opschrift luidt: „de bijna honderdjarige matrone."

Wie dat gezegd heeft? Het wordt met verontwaardiging uitgeroepen, en Hahn heeft den schrijver geteekend en genoemd „de Geweldige". Als ge verder toekijkt, zult ge den schrijver opmerken bij de groep, die juist voor het beeld de kerk uittrok. 't Zijn de mannen, die in 1886, precies dertig jaar geleden, door de doleantie de kerk werden uitgezet. Toen een soort schrikbewind tal van goed confessioneele krachten de laan uitstuurde. En nu — daar komt de laatste groep.

Wat een verscheidenheid!

Daar gaan de mannen, die in 1915 in Amsterdam een vrijzinnig classicaal bestuur het beentje lichtten. Hier ziet ge de mannen der Confessioneele vereeniging Dr. Schokking uit Leiden, Dr. Kromsigt uit Amsterdam, van ter zijde gezien door... Dr. Engelberts, zijn collega, doch met wien het collegiaal verkeer verbroken is. Herkent ge daar niet de groep der Christensocialisten? Ziet ge De Ligt, de kleine, pittige De Jong, naast de lange, spitsgepuntbaarde Kruyt uit Gennep? Of — hè, daar is Bähler, de martelaar ook; kijk, gaat daar de veldprediker-socialist Bakker niet?

En — ah, dat is de Evangelische De Buck uit Leeuwarden, en neen maar, daar is professor Knappert, de man der moderne richting ook! En daar — wel, dat is Prof. Dr. Visscher, de man met den geuzenkop, en majoor Duymaer van Twist, vertegenwoordigers van den Geref. Bond, maar — daar komt wat aan.

Een opstopping heeft plaats. Het volk verdringt zich; de uit heel het land opgekomen predikanten raken in het gedrang. Een wild geschreeuw verheft zich en hoor: Voor de vrijheid! Voor de eenheid! „Weg met art. 38 de geest- en hoofdzaak" wordt geschreeuwd.

Een oorverdoovend lawaai ontstaat.

De kerkdienaren willen de kerk sluiten, maar het is een wanhopig pogen.

„De kerk is ons!" Niets voor ons! roept Mr. Rogaar...

Ook Ds. Hulsman uit Assen werpt zich nu in den strijd en in broederlijke eenstemmigheid met Dr. Engelberts ijvert hij voor evenredige vertegenwoordiging en dat alles in onze eenige Ned. Herv. Kerk, die heden honderd jaar bestaat.

Zeven Januari 1816, koning Willem I kondigt het „Algemeen reglement voor de Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden" af. Wordt door een scheepsroeper, een sirene uitgebruld.

'k Schrok. 'k Wreef m'n oogen uit.

Hè, gelukkig, de optocht was maar een droom, maar 7 Januari 1 9 1 6 was 't inderdaad en — 6 Januari 1816 werd „het instituut", „het Staatscreatuur", „de matrone", „de Volkskerk" en welke namen nog meer voor de kerk der vaderen, nu ook wel „Synodale organisatie" geheeten, gesticht en den 7en Januari daaropvolgend afgekondigd.

Geen dankstond, geen herdenkingsrede is haar gewijd, en dat uit oorzaak van verdeeldheid in zake leer en leven. Arme kerk, arm volk!""

Het is ondoenlijk alles wat naar aanleiding van den honderdjarigen gedenkdag geschreven is, hier op te nemen. Het meeste is trouwens reeds uit de persoverzichten in de bladen bekend. Laat me alleen nog mogen overnemen wat Professor Fabius in

het Januari-nummer van zijn *Studiën en Schetsen* schreef:

„Den 7den dezer maand zal het eene eeuw geleden zijn, dat de Staat eene van zijnentwege gemaakte organisatie aan de Gereformeerde Kerken oplei.

Over het onrechtmatige daarvan is weinig verschil van meening meer. Hierin komen met elkander overeen GROEN VAN PRINSTERER en THORBECKE, GRATAMA en VAN LIJNDEN VAN SANDENBURG, Mr. HINGST en Mr. VAN HOUTEN, Jhr. MR. DE SAVORNIN LOHMAN en Mr. HEINEKEN. Men vindt hetzelfde in het proefschrift van Mr. I. J. RAHUSEN; in *De Tijdgenoot* van DE BOSCH KEMPER; van theologische zijde bij den kundigen predikant HOOYER, bij MENSINGA, bij Dr. PRINS, in de *Godgeleerde bijdragen*. Ook schreef MR. W. R. S. BOELES in *Scheiding van Kerk en Staat* (1868), bl. 1: „Ik wil gaarne toestemmen, dat de grondwet van 1815 geene bepaling inhield, waarop die maatregel regtstreeks kon worden gegrond."

Dubbel groot was het onrecht, wijl de opgelegde kerkvorm in het geheel niet bij den aard der Kerken paste.

Niet slechts is dit steeds uitgesproken door GROEN VAN PRINSTERER, maar ook is het erkend door verschillenden, die zich later aan den kant der Haagsche Synode schaarden.

Zoo noemde Dr. G. J. VOS haar „eene *ordening*, waarin een met haar leer strijdig Kerkbegrip en Kerkbestuur gehuldigd" werd."

Ook schreef de hoogleeraar KLEYN: „Indien eenige regeling van de zaken der kerk, eenige kerkenordening *ongereformeerd* kan genoemd worden, dan was het zeker het Kerkelijk Reglement van 1816."

Dr. J. H. GUNNING JR. verklaarde nog in 1863 omtrent de kerkorde: „Zij is in strijd met de geschiedenis, het recht en het wezen der Kerk."

Dezelfde opvatting straalt door in de vraag van den predikant MENSINGA: „Hoe kwam onze Kerkordening van 1816, mag de lezer wel vragen, aan zulk eenen onnederlandschen, onprotestantschen geest van Kerkregt?"

Verzet tegen de in het geheim gereed gemaakte organisatie werd niet gedoogd; het samenkomen van de kerkelijke vergaderingen, zooals zij tot dusver krachtens eigen recht hadden

bestaan, niet geduld. En als straks mannen en vrouwen godsdienstoefeningen wilden houden buiten die organisatie, ging de vrijzinnigheid, onder verdediging van THORBECKE, en met nieuwe Grondwetsverkrachting, tot godsdienstvervolging over, en poogde men een vrij volk in de bevrediging van zijne godsdienstige behoeften als eene schare van lijfeigenen terug te jagen naar het van staatswege afgepaalde terrein.

Het is de synodale organisatie, die veroorzaakt heeft de smadelijke bladzijden in onze geschiedenis, gelijk Mr. VAN HOUTEN eens opmerkte, toen hij zeide, dat aan modern clericalisme „de smadelijke bladzijden in onze geschiedenis, waarop de vervolgingen tegen de afgescheidenen staan geboekstaafd, (zijn) te wijten."

En meer dan dat.

Door de synodale organisatie is steeds aan het ongeloof de hand boven het hoofd gehouden; zijn de richtingen, die in ons volksleven geen wortel konden schieten, immer beschermd geworden; zijn de Kerken, waartoe lang ongeveer de helft der bevolking behoorde, gemaakt tot een strijdperk, waarin de leden, ook uit drang van zelfbehoud, elkaar op het felst te lijf gingen, vele uitmuntende krachten werden verteerd, die aan opbouw van de gemeente en het heil van ons volksleven hadden kunnen ten goede komen.

Een eeuw van onrecht en volksverwoesting is straks voltooid.

En welke was de geestelijke invloed, onder welken de met de Grondwet strijdige daad werd verricht?

Bekend is, hoe destijds eene sterke geestesstrooming bestond, die bedoelde alle scherpe kanten op kerkelijk gebied af te slijpen en daartoe alle Protestantsche gezindten op te lossen in één groot geheel.

Trouwens is de groote verbittering, die destijds tegen de Afgescheidenen zich openbaarde, moeilijk te begrijpen dan door aan te nemen, dat men vertrouwd had, met de synodale organisatie het Gereformeerde leven, zooal niet geheel te kunnen verstikken, toch volledig te zullen beheerschen, en zich nu deerlijk teleurgesteld voelde door de bres, die was ontstaan, waardoor de Gereformeerde geest op vrij terrein tot nieuwe ontwikkeling zou kunnen geraken.

Het enkele feit, dat men buiten de organisatie trad, is toch niet voldoende om die kwaadaardige vijandschap te verklaren.

Op gruwelijke wijze heeft de Staat zich aan het recht, aan het leven der Kerken vergrepen; daarmeê tevens onberekenbare schade aan ons volksleven toegebracht.

En nog immer duurt de ellende, de wrijving, de strijd onder de synodale organisatie voort.

Terwijl in de regeeringskringen weinig of niets wordt beseft van de zware schuld, die *door eene valsche staatkunde* de Regeering tegenover de Kerk en het volksleven op zich heeft geladen; ja, daar zelfs geene ernstige aandacht ooit schijnt gegeven te worden aan den kanker van verbittering, die door de kerkelijke toestanden aan een zoo groot deel van ons volksleven knaagt.

Of, zoo men het al doet, om met voornaam gebaar — in steê van zich schuldig te erkennen — het kwaad te wijten bovenal aan de predikanten als onruststokers.

Gelijk eens Achab tot Elia zeide: „zijt gij die beroerder Israëls?" Om echter van dezen ten antwoord te ontvangen: „Ik heb Israël niet beroerd, maar gij en uws vaders huis; daarmede dat gijlieden de geboden des Heeren verlaten hebt en de Baäls nagevolgd zijt. (1 Kon. 18 : 17 en 18)."

Zelfs in het buitenland, in Transvaal, werkt deze synodale organisatie nog als een splijtzwam. Een sprekend staaltje daarvan geeft *The Banner* van 2 Dec. 1915, in het volgend artikel, dat ik op verzoek hier vertaald weergeef. Bij lezing ervan houde men in het oog, dat er in Transvaal drie verschillende kerkgemeenschappen naast elkander bestaan. Door de oude „intrekkers" is de Nederlandsch Hervormde Kerk uit Holland meegebracht in 1652. Voor deze moederkerk van het Christendom aan de Kaap, waarvoor tot dusver de Dordtsche Kerkenorde had gegolden, ontwierp Mr. J. A. DE MIST als Commissaris der Bataafsche Republiek in 1804 een Kerkverordening, waarvan het hoofdbeginsel was, dat de Kerk dienaresse is van den Staat. In 1824 verkreeg zij toestemming van de regeering tot het houden van een Synode, waarop met inachtneming van de Kerkverordening van de Mist als grondwet, een nieuwe organisatie werd

ingevoerd, grootendeels naar het model van de synodale organisatie van 1816. In 1843 werd de Kerkverordening van de Mist vervangen door een Ordonnantie, waarbij de kerk meerdere zelfstandigheid en vrijheid van den Staat verkreeg. Omstreeks dezen tijd begon men ook den officieelen naam: *Nederlandsche Hervormde Kerk* te veranderen in *Nederduitsch Gereformeerde Kerk.* Onder Engelschen invloed werden Schotsche predikanten aangesteld, zoodat deze kerk meer en meer van Nederland vervreemdde, bizonder, onder invloed van Ds. A. Murray. Afkeerig van deze Schotsch-Amerikaansche, Engelsch-methodistische richting, wilden velen uit het volk, die nog bij hun oude schrijvers leefden en tegen de Gezangen waren, terug naar de Dordtsche Kerkenordening. Deze „malcontenten" wendden pogingen aan, om predikanten uit Nederland te verkrijgen, en zoo kwam Ds. D. van der Hoff in 1852 als de eerste predikant van de *Nederlandsche Hervormde Kerk* in Transvaal (ook enkel: *de Hervormde Kerk* genoemd), welke zich los maakte van de Kaapsche Synode. Spoedig bleek echter, dat Ds. van der Hoff gekant was tegen de leer der uitverkiezing. Vandaar dat sommigen toen hulp zochten bij de Afgescheiden Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, die in 1858 Ds. D. Postma zond, onder wiens leiding *de Gereformeerde Kerk* tot nieuwe openbaring kwam. Dit is de z.g. „Dopperskerk", waartoe o. m. ook president Kruger behoorde. Voorts dient hier nog bijgevoegd, dat de beide eerstgenoemde kerken, de Ned. Herv. en de Ned. Geref. Kerk, in 1885 samensmolten onder den naam van de *Ned. Herv. of Geref. Kerk.* Die samensmelting belette echter niet, dat sommige gemeenten der oude Hervormde Kerk zelfstandig bleven en den naam van „Hervormde Kerk" bewaarden. En zoo bestaan er dan nog altijd drie Hollandsche Kerken in Transvaal. De onderlinge verhouding tusschen de Hervormde en de z.g. Dopperskerk is vrij goed. In de vereenigde Ned. Herv. of Geref. Kerk echter zijn ten opzichte van onze Gereformeerde Kerk twee partijen: een aantrekkende en een afstootende merkbaar, zooals blijkt uit onderstaand artikel van *The Banner:*

De Geref. Kerken van Nederland zijn een aanzienlijke groep

kerken, die in de geheele Protestantsche wereld bekend zijn, zeer talentvolle leiders bezitten, en door haar theologische scholen en godsdienstige bladen, een aanmerkelijken invloed uitoefenen op alle Geref. kerken van Hollandschen oorsprong over de geheele wereld.

De bewegingen van 1835 en 1886, welke deze Vrije kerken in 't leven riepen, zijn ten volle in de geschiedenis gerechtvaardigd, en bovendien wordt de getrouwheid van deze kerken aan de Geref. beginselen niet in twijfel getrokken.

Officiëele correspondentie te onderhouden met een zoo aanzienlijke gemeenschap als de Geref. kerken, schijnt een eer en voorrecht te zijn, dat wel begeerd mocht worden door de kleinere Geref. kerken van Hollandschen oorsprong in andere landen.

Het verwonderde ons daarom in „De Kerkbode" van de Nederduitsch Herv. (Geref.) Kerk van Z. Afrika (21 Oct. 1915) te lezen, dat de Synode van deze kerk in haar laatste zitting, beginnende Oct. 1914, *geweigerd had kerkelijke correspondentie aan te gaan met de Geref. kerken van Nederland.* Dit blad meldt ons dat de Synodale Commissie van het Z. Afrikaansche lichaam het verzoek van de Geref. kerken in Nederland, om vertegenwoordigers naar haar Generale Synode te zenden, geweigerd heeft. Ds. A. I. Steytler, voorzitter van de vorig Synode, een van de oudste leden van de Nederduitsch Geref. kerk van Z. Afrika, deelde mede, ter verdediging van de daad van dit comité, dat de „afgescheiden kerk" van Nederland, nooit erkend was door de Z. Afrikaansche kerk, evenmin als de Hervormde kerk in Nederland dit gedaan had.

Afgevaardigden naar haar Synode te zenden, zou gelijk staan met de moederkerk (Ned. Herv. kerk) een slag in 't aangezicht te geven.

Ds. W. A. Joubert en Ds. Lamprecht protesteerden tegen deze bewering. Zij verklaarden dat de Geref. Kerken van Nederland nader verwant waren met de Nederduitsch Geref. Kerk van Z. Afrika, dan de Herv. Kerk in Nederland, en dat zij nooit de onschatbare diensten zouden vergeten die door haar theologen aan de orthodoxe leer waren bewezen.

Toen Ds. van Lingen de vijandelijke houding van de Afgescheiden Kerk van Z. Afrika herdacht, verklaarde Ds. Joubert

dat dit lichaam niet een dochter van de Afgescheiden Kerk van Nederland was.

Het resultaat van de bespreking was, dat, hoewel de Synode niet ongenegen bleek te zijn om een tweede uitnoodiging om afgevaardigden naar de Generale Synode van de Nederlandsche Geref. Kerken te zenden, later in overweging te nemen, het om formeele redenen raadzaam geacht werd, voorloopig een voorstel, om deze kerken als een Zusterkerk te erkennen, uit te stellen. Dus de Generale Synode van de Geref. Kerken van Nederland zal geen afgevaardigden van de Nederduitsch Geref. Kerk van Z. Afrika behoeven te verwachten, als zij in 1917 samenkomt.

Niettemin, als wij de teekenen der tijden goed verstaan, zal het Z. Afrikaansche lichaam er zich op den duur wel bij voegen. Wij gelooven dat de invloed van mannen als Drs. Joubert, Lamprecht, Steenkamp en anderen, die promoveerden aan de Vrije Universiteit, of die te Utrecht aan de voeten zaten van mannen als Prof. Noordtzij en Visscher, op den duur sterk genoeg gevoeld zal worden om de gangbare meening over wat de Z. Afrikaanders „de Afgescheiden Kerk" van Nederland noemen, te veranderen.

Het trof ons bij het lezen van bovengenoemd verslag, dat het oudere element, vertegenwoordigd door den Em. Pred. Steytler, veel meer den historischen band voelt aan de oude Ned. Herv. Kerk dan het jongere element, dat zich tot de Geref Kerk voelt aangetrokken door de leerstellingen en door persoonlijke vriendschap met de groote leiders van deze Vrije Kerken en haar scholen.

En aangezien de toekomst aan het jongere geslacht behoort, behoeft men geen profeet te zijn om den uitslag te voorspellen. En dat des te meer, daar eenheid van dogma's een veel grootere kracht is dan enkel historischen oorsprong. Zonder twijfel zullen onze broeders van de Geref. Kerk van Z. Afrika het Ds. Joubert kwalijk nemen, dat hij beweerde dat hun kerk niet een dochter is van de Afgescheiden Kerk van Nederland. Maar dat is een vraag die ze zelf maar moeten beslissen. Als men onze meening vroeg, zouden we zeggen: Dr. Joubert heeft gedeeltelijk gelijk en gedeeltelijk ongelijk. Hij heeft gelijk voor zoover

het betreft het eenvoudige feit dat de menschen van de Z. Afrikaansche afscheiding, op een paar uitzonderingen na, uit de Nederd. Geref. kerk van Z. Afrika kwamen. Wat betreft den oorsprong van zijn leden kan dit lichaam dus niet de dochter van de Holl. Afgescheiden kerk genoemd worden. Maar voor zoover het betreft den oprichter en leider van de Geref. Kerk, Ds. D. Postma, deze was door de Afgescheiden Kerk van Nederland *gezonden* om de veronachtzaamde Boeren van Transvaal te hulp te komen, en de geest en de gebruiken van de kerkgemeenschap die hij in 1858 oprichtte, komen zoozeer overeen met den geest en de gebruiken van de Gereformeerde Kerken van Nederland, dat de naam „daughter-church" er terecht op kan worden toegepast. In zoover schijnt het ons, dat Ds. Joubert ongelijk heeft.

Ten slotte wenschen we mede te deelen, dat we geen reden zien, waarom deze *beide* Z. Afrikaansche kerken geen afgevaardigden naar de Generale Synode kunnen zenden.

In N. Amerika zijn de kerkelijke toestanden precies dezelfde als die in Z. Afrika, d. w. z. er is niet alleen de oude historische Hervormde Kerk, maar ook wat door 't volk de „Seceder Church" genoemd wordt, onze eigen Christelijke Geref. kerkgemeenschap. Toch zaten onze afgevaardigden op de Hollandsche Generale Synode naast elkaar, vreedzaam en hartelijk, en profiteerden beiden van de besprekingen der Hollandsche broederen. Beiden gevoelen, dat wat voor verschil hen ook moge scheiden, er toch hoogere belangen zijn die de orthodoxe Geref. kerken over de geheele wereld samenbinden. Waarom zouden de Hollandsche Geref. broeders van Z. Afrika hierin niet het voorbeeld volgen van hun verwante kerkgemeenschappen in de Nieuwe Wereld?" J. C. RULLMANN.

RECENSIËN.

Dr. F. W. Grosheide, Bijbelvertalen, *Amst.* H. A. v. Bottenburg, 1916. Prijs f 1.25.

Voor ons Gereformeerden bestaat het groote gevaar, dat we te veel het verschil over het hoofd zien tusschen de vragen, *wat moet?* en *wat kan?* Daarmede bedoel ik dit, we laten ons in ons spreken en handelen wel eens meer dan goed is leiden door de hoop op succes, liefst zelfs oogenblikkelijk succes. We kunnen niet tegen ons verlies. En daarom komt het voor, dat we, ook als we theoretisch de dingen bezien, niet immer zuiver en uitsluitend vragen, wat volgt uit ons beginsel, maar waarmede komen we het verst. We willen iets bereiken, houden dat in het oog en beredeneeren dan, trachten althans te bewijzen, dat de weg, die het gemakkelijkst naar het begeerde doel leidt, de juiste is en het meest naar het Woord des Heeren.

Dat alles is nu wel te begrijpen. God heeft in zijn genade het „Gereformeerde" in ons vaderland bewaard, maar bij het volk, niet bij de leidslieden. Het volk heeft als middel in Gods hand mannen van wetenschap wakker geschud. Gereformeerde leidslieden zijn uit het volk opgekomen. Daardoor is bij ons haast in elk opzicht de praktijk de theorie ver vooruit. Men tast en werkt en handelt, haast zeide ik, doet maar op instinkt af, zonder dat helder voor den geest staat, waarheen de Schrift ons roept. Vooral op staatkundig en maatschappelijk gebied gaat het aldus toe, maar toch ook, al is het in veel mindere mate, in kerk en school.

Zie ik wel, daar kan in dit alles maar op één wijze verbetering komen. De mannen, die door God geroepen zijn om de wetenschap te beoefenen, zullen zonder kamergeleerden te worden, toch zich wat moeten terugtrekken uit de praktijk. De man van wetenschap vrage allereerst, wat eischt Gods Woord en stelle dat als een ideaal in het licht. Daarnaast arbeidde de man der praktijk, die met het ideaal voor oogen, trachte daarvan

telkens, zooveel als kan, uit te voeren. Zoo alleen zal niet het beginsel worden beroofd van beteekenis en toch ook het praktisch handelen niet worden lamgeslagen.

Zou een en ander ook niet gelden van het Bijbelvertalen? Ik geloof van wel. Er heerscht op dit gebied een hopelooze verwarring van begrippen. Ook hier geen onderscheiden van wat kan en wat moet. Maar in de tweede plaats ook zooveel onbekendheid met de dingen, die hier ter sprake komen. Men weet niet, wat aan de zaken vastzit. Men meent, dat onze vaderen bij de Statenvertaling zus en zoo hebben gehandeld, terwijl ze inderdaad heel anders handelden. Ik weet, dat het niet alleen mijn indruk is, dat ook tijdens het korte debat, op onze laatste Generale Synode over het Bijbelvertalen gehouden, wel uitspraken zijn vernomen, die onbekendheid met de eigenlijke kwesties deden vermoeden.

Daarom gaf ik mijn geschrift *Bijbelvertalen*, waarop de Redaktie mij thans vergunt met een enkel woord de aandacht te vestigen. Dit boekje wil de vraag *wat kan* niet geheel uit het oog verliezen, maar toch vooral onderzoeken *wat moet* en in de noten ook aangeven *wat is geweest*. Vandaar dat na een *Inleiding* eerst een *Principieel Deel* volgt, verdeeld in twee hoofdstukken, *het Wezen van het Bijbelvertalen* en *Bijzonderheden bij het Bijbelvertalen ter sprake komend*. In het eerste hoofdstuk komen aan de orde: Noodzakelijkheid van het Bijbelvertalen, Vertalen in het algemeen, Vertalen en Woord Gods, Mogelijkheid van het Bijbelvertalen, De aansluiting aan het oorspronkelijk (verdedigd wordt, dat in de eerste plaats de inhoud der Schrift zoo nauwkeurig mogelijk moet weergegeven, terwijl de aansluiting in den vorm zoo groot mogelijk moet zijn), Vertalen en Uitleggen, Bijbelvertalen en Kerk (de kerk heeft in elk geval het laatste woord te spreken, zij behoeft niet zelf te vertalen, maar heeft wel bestaande en nieuwe vertalingen te keuren en zoo noodig een nieuwe vertaling in te voeren). Het tweede hoofdstuk bespreekt eenige bijzondere kwesties, waarbij m. n. aan de orde komt de taal en stijl eener Bijbelvertaling (zooveel mogelijk behooren ze gelijk te zijn aan die van het oorspronkelijk) en de kwestie van nieuwe vertaling of herziening (herziening zal slechts zelden baten, in den regel zal, zoo ver-

andering noodig is, opnieuw vertalen het beste zijn, mits het goede uit de bestaande vertaling behouden blijve). Een tweede veel korter deel tracht dan in hoofdtrekken aan te geven, hoe de gestelde eischen het best kunnen worden verwezenlijkt.

Eindelijk komen 109 aanteekeningen. Daarin wordt allerlei litteratuur genoemd en besproken, en ook veel meegedeeld uit de geschiedenis der Statenvertaling. Ik noem hier m. n. noot 86, die tracht te bewijzen, dat de Statenvertaling voor het O. T. zeker niet, voor het N. T. misschien herziening van den Deuxaes bijbel mag heeten.

Zooals men ziet, staat de theorie op den voorgrond. Ik beeld me niet in, dat de besprekingen voortaan nu allereerst en alleen daarover zullen loopen. Ik hoop, dat althans enkele punten wat meer en wat beter dan vroeger onder de oogen zullen worden gezien. Ik eindig met den wensch uit het Voorbericht: „Mogen „dan deze bladen onder den zegen Gods dienen tot verhelde-„ring van inzicht in een moeilijk stuk en helpen zij mede om „ook voor Nederland den rechten weg te vinden."

A. F. W. G.

Sanherib, koning van Assyrië (705—681 v. C.), Rede gehouden bij de overdracht van het rectoraat der Vrije Universiteit, den 20en October 1915, door Dr. C. VAN GELDEREN.
E. J. BRILL, *Leiden* 1915, 67 blz., f 0,60.

Het is me een voorrecht, deze keurige rede van mijn hooggeachten ambtgenoot hier aan te kondigen. Na eene inleiding, ontleend aan den hedendaagschen wereldoorlog, kondigt de redenaar als zijn voornemen aan, *Sanherib* te teekenen *als een beeld van onbeteugelde zucht naar wereldheerschappij*.

Intusschen is dit niet in zulk een zin bedoeld, als zouden hier enkel Sanheribs krijgsbedrijven ter sprake komen. Veeleer is het *eerste deel* gewijd aan zijne werken des vredes, aan zijne liefde tot zijne residentie Ninive en aan al wat hij voor de vergrooting, versterking en verfraaiing der stad heeft gedaan.

Geestig merkt de auteur op, dat Sanherib wel modern was in het uitvaardigen eener bouwverordening, maar antiek in de beperking ervan tot de koningsallée, en in de draconische straf-

bepaling, dat wie bij het leggen der fundamenten de rooilijn overschreed, boven zijn huis aan eene stang moest worden opgehangen.

Bij dit alles wordt opgemerkt, dat aan Sanherib iets toekomt van den lof der godsdienstigheid, door Paulus aan de Atheners toegezwaaid. Zoo zegt hij, zijn bouwmateriaal door Goddelijke openbaring te hebben verkregen. Andererzijds schijnt er in zijne godsdienstigheid iets van den geest der „Aufklärung" te zijn geweest; in zijne inscripties klinkt door alles heen een toon, die herinnert aan het woord, door Jesaja (10 : 13) aan den Assyrischen koning in den mond gelegd:

Door de kracht mijner hand heb ik het gedaan, En door mijne wijsheid, want ik ben verstandig.

In het *tweede deel* wordt gesproken van Sanheribs oorlogsdaden, met name tegen Babylonië. Ook hier staat de scherpzinnige auteur weer gaarne stil bij het psychologisch moment, als hij teekent des konings *haat* tegen Babel, waarin hij nog iets meer ziet dan een zuiver politieken haat, n.l. een haat tegen het *heilige* Babel; waarom Sanherib bij de verwoesting der stad niet alleen tegen de burgers woedt, maar evenzeer tegen de goden.

In het *derde deel* wordt behandeld wat Sanherib ondernam tegen Juda en Jeruzalem. Voor den theoloog en den Bijbellezer is dit gedeelte natuurlijk het meest rechtstreeks van belang.

Duidelijk wordt uiteengezet het interessante relaas, door de Assyrische opschriften gegeven aangaande deze ons uit den Bijbel zoo goed bekende onderneming van den machthebber. Vermeld wordt, hoe Sidon wordt bedwongen, hoe tenslotte alle bondgenooten van Hizkia zijn onderworpen, en dan de actie zich wendt tegen Hizkia zelf.

Voor het feit, dat Hizkia's schatting, die door den Bijbel wordt gesteld vóór het krijgsbedrijf tegen Jezuzalem, door den Assyrischen berichtgever aan het einde wordt geplaatst, wordt de vermoedelijke verklaring gezocht in het streven van den laatsten om met een succes te eindigen.

De veelbesproken vraag, of niet een gedeelte der Bijbelsche berichten betrekking heeft op een lateren tocht, wordt door den auteur ontkennend beantwoord. Immers is van zulk eene

tweede expeditie tegen Sanherib niets overgeleverd, en de bewering, dat de in 2 Kon. 18 : 9 vermelde Tirhaka in het jaar 701 nog niet kon zijn opgetreden, rust niet op goede gronden. Duidelijk en levendig teekent de auteur, hoe hij zich het verloop van deze actie tegen Jeruzalem voorstelt, en hoe aldus werd vervuld de Godsspraak door Jesaja's mond:

Ik zal deez' stad ten schild zijn tot haar redding, om mijnentwil en om Davids mijns knechts wil.

In het *vierde deel* wordt gesproken van Sanheribs gewelddadig einde, vermoedelijk in Assyrie, en op de vervulling van het Godswoord: „Ik zal hem door het zwaard in zijn land vellen" (2 Kon. 19 : 7).

M. i. beantwoordt dit stuk onder meer aan twee belangrijke eischen, die men aan eene dergelijke rede mag stellen. Het geheel, inzonderheid ook de noten, getuigt van den degelijken en nauwkeurigen wetenschappelijken arbeid eraan besteed; en anderzijds is de geleerde inhoud in zulk een helderen en aangenamen vorm gegoten, dat ook een niet-theoloog het voor zijn genoegen kan lezen — iets waartoe ook de keurige wijze van uitgaaf het hare bijdraagt.

De lezing van dit interessante geschrift zij hiermede aan onze lezers ten zeerste aanbevolen. RIDDERBOS.

Oostersch Leven, door H. Th. Obbink, tweede deel. *Nijkerk*, Callenbach 1915.

Met het verschijnen van dit tweede deel is dit mooie werk thans gereed. Enkele der hierin behandelde onderwerpen zijn: visschen op het meer van Gennesareth, de bloedwreker, een bazarstraat, aan den maaltijd, de danseres, een koffiehuis en tenslotte verschillende, die op huwelijkssluiting en bruiloft betrekking hebben.

Bij de verschijning van het eerste deel heb ik getracht eene nadere kenschetsing van dit werk te geven. Daar het tweede deel over het algemeen hetzelfde karakter vertoont als het eerste, meen ik hier met eene verwijzing naar die vroegere bespreking (in de aflevering van Mei 1915) te kunnen volstaan. Slechts zij hier nog met nadruk herhaald, dat het boek allereerst voor

predikanten, en voorts ook voor ontwikkelde Bijbellezers in het algemeen, een rijkdom van zaken bevat, die niet alleen op zichzelf wetenswaardig zijn, maar ook de Heilige Schrift op tal van punten en vaak op treffende wijze verduidelijken. De dienst, dien Dr. Neil door zijn „Every day life in the holy land" en Dr. Obbink door zijne zelfstandige bewerking daarvan in onze taal aan het Bijbellezend publiek hebben bewezen, is er dan ook een van zeer groote waarde. RIDDERBOS.

Palestina en de Bijbel, toelichting van zeden, gewoonten en beeldspraak in de Heilige Schrift, naar het Engelsch van Dr. James Neil, bewerkt door J. A. WORMSER, met titelplaat en 23 ophelderende penteekeningen van C. Koppenol. *Kampen*, J. H. KOK, 1915, 278 blz. f 2.50.

Dit geschrift is zeer nauw aan het vorige verwant. Gaf Dr. Obbink eene zelfstandige bewerking van Dr. Neils laatste boek „Every day life", hier wil men ons nog weer iets anders bieden. In het „voorwoord" wordt vermeld, dat Dr. Neil verscheiden jaren in Palestina doorbracht, het land in alle richtingen heeft doorkruist, en alles wat hij aldus opdeed dienstbaar maakte aan grondiger kennis en beter verstaan van de Heilige Schrift. De werken, die hij hierover schreef, werden in Engeland en Amerika gretig gelezen (van een zag zelfs het 120e duizendtal het licht); en worden „voor predikanten, onderwijzers, Zondagsschoolonderwijzers en voor allen, die hun Bijbel waarlijk willen leeren kennen", „werkelijk onmisbaar" genoemd.

De uitgever Kok heeft deze werken ter vertaling aangekocht, en de hoofdzakelijke inhoud ervan wordt hier nu aangeboden.

Jammer is, dat hier soms hetzelfde wordt geboden als in „Oostersch leven". Dit is te begrijpen, want het aan dit laatste ten grondslag liggende „Every day life" bestaat in hoofdzaak uit aanhalingen uit vroegere geschriften van den auteur. Dit is bv. zeer duidelijk te merken als men vergelijkt wat over de bloedwraak wordt gezegd in „Palestine explored" en in „Every day life"; en evenzoo wat „Palestina en de Bijbel" onder den titel „bloedwraak" biedt met wat „Oostersch leven" onder het opschrift „de bloedwreker" ten beste geeft.

En zoo vaak beide boeken wezenlijk hetzelfde bieden, is „Oostersch leven" in het voordeel wegens de prachtige gekleurde platen.

Intusschen denke men niet, dat het tweede boek eenvoudig een dubbelganger van zijn voorganger zou zijn. Vooreerst onderscheidt zich „Palestina en de Bijbel" van zijn confrater doordat het Dr. Neil zelf voortdurend aan het woord laat. Dit heeft stellig zijne eigene bekoring, want Dr. Neil is iemand, waard om naar te luisteren, ook al zal men het niet in alles met hem eens zijn (ik denk bv. aan de m. i. zeer gewrongen verklaring op blz, 244, volgens welke de 400 jaren van Israels verdrukking door Egypte begonnen met de bespotting van Izaäk door Ismael, den zoon der Egyptische; ook begrijp ik niet, waarom de auteur op bl. 9 zich, zonder van eene andere meening te gewagen, houdt aan de tegenwoordig meest prijsgegeven meening, dat Sion de Zuidwestelijke heuvel was). En zijn groote eerbied voor de Heilige Schrift geeft aan zijn beschouwingen bijzondere waarde.

Maar bovendien is een groot deel van de stof van „Palestina en de Bijbel" weer eene andere dan die van „Oostersch leven". Wie beide boeken koopt, zal dan ook geene reden hebben zich daarovér te beklagen.

De vertaling is over het algemeen uitstekend. Jammer is het, dat de Hebreeuwsche en Arabische woorden op Engelsche wijze zijn weergegeven. Het is dan nog eene kleinigheid, dat men *Fellahheen* leest, waar wij *Fellahien* zeggen; erger wordt het, als men in *shaivet* (bl. 85) het Hebreeuwsche woord moet herkennen, dat in Hollandsche klankteekens als *sjebet* wordt weergegeven; en zoo ware er heel wat meer te noemen. Tegen het einde is de vertaler althans Fellahien gaan schrijven.

Dit neemt intusschen niet weg, dat ook hier een rijk boek wordt geboden, dat men niet dan tot zijne schade ongelezen kan laten en dat ook naast „Oostersch leven" stellig zijne plaats zal vinden.

RIDDERBOS.

Het heilige Land, bezien in het licht van Bijbel en historie, door J. v. d. Linden, 304 blz., f 3.15; *Kampen*, J. H. Kok.

Al weer een boek over Palestina. En ook: al weer een mooi boek. Ds. v. d. Linden, die voor eenige jaren eene reis naar het Heilige Land heeft gemaakt, geeft thans eene beschrijving der hier door hem bezochte plaatsen of streken. Wat zijn geschrift hierbij kenmerkt is, dat hij bij de verschillende plaatsen, waar hij zijn lezers doet vertoeven, voor hun geest de Bijbelsche historiën doet herleven.

De Schrijver vertelt prettig (eene vergissing vond ik op bl. 21, waar staat, dat Nabulus het oude Samarië is, wat Sichem moest zijn), en gaarne laat ge u door hem rondleiden op dezen gewijden bodem. Bovendien heeft de uitgever gezorgd voor een zeer aantrekkelijk gewaad. Inzonderheid de twintig foto's zijn met zorg gekozen. Een belangrijk voordeel is ook, dat er aan het einde nog eene korte toelichting der photo's wordt gegeven. RIDDERBOS.

Meyer, Prof. Lic. K., Magdeburg: **Kirche, Volk und Staat vom Standpunt der evangelischen Kirche aus betrachtet.** 1915. 58 S. M. 1.20. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung. *Leipzig.*

Prof. Meyer biedt in deze brochure wat hij in onderscheiden steden over dit onderwerp heeft gesproken en eerst, nadat men hem dringend verzocht had het gesprokene in druk te geven, heeft geredigeerd. Het handschrift lag reeds voor den oorlog gereed; nadrukkelijk verklaart de schrijver, niet te willen overschatten wat men in Duitschland sindsdien op het terrein van het godsdienstig leven heeft beleefd. Van een wedergeboorte of een levendmaking van het Duitsche volk kan nog niet gesproken worden: gansche kringen en lagen des volks zijn nog niet beroerd geworden; onderschatten mag hij evenmin de dingen die zijn geschied, sterker dan men had durven verwachten heeft zich de behoefte aan godsdienstig leven geopenbaard, en hij meent het recht te hebben daaruit te concludeeren, dat de kerk, ook als Volkskerk, nog eene levende macht is. Daarom is hij van meening dat de Evangelische kerk met blijde ver-

wachting mag zien op de toekomst, maar ook wacht haar een nieuwe en zware roeping. Jong groen spruit uit; God geve wasdom en bloei, verstandige akkerlieden, sterke maaiers, rijke vrucht en goede schuren. Na dit schoone „woord vooraf" handelt hij eerst met een enkel woord over de vraag op welk begrip de nadruk zal worden gelegd, op dat van den Staat, van het Volk of van de Kerk; de bepaling van de onderlinge verhouding zal daarvan afhangen. Voor den schrijver valt de nadruk op het begrip Kerk; haar verhouding tot den Staat en haar plaats in het leven van het volk dient uiteengezet te worden, waarna men overwege welke voor- en nadeelen daaruit voor de kerk vloeien en welke taak haar deswege is opgelegd.

Op de vraag naar het begrip Kerk wordt ten antwoord gegeven: Zij is de georganiseerde gemeenschap van het geloof en het belijden van Jezus als den Verlosser der wereld. Zij is zoowel de gemeenschap van het geloof als die zelf gelooft. Zij is het die gelooft en tevens alle geloovigen omvat — als voorwerp des geloofs. Zij is ook een gemeenschap des belijdens, als zoodanig alleen kan zij openbaar worden. Zij moet belijdeniskerk zijn, wederom subject en object des geloofs; haar karakter als Volkskerk hangt ten deele af van den omvang, die in het midden van het volk dit belijden van de Kerk als subject en object des geloofs heeft aangenomen. Zij is eene georganiseerde gemeenschap; haar karakter van Vrije Kerk of Staatskerk hangt wederom af van de vraag, of zij het subject dan wel het object van de regeermacht is, m. a. w. of zij zich zelf regeert, dan wel geregeerd wordt door den Staat De vraag is dan verder, welk karakter de tegenwoordige Duitsche (Pruisische) evangelische Kerk draagt? Welke is hare verhouding tot het Volk en tot den Staat? Van welke beteekenis is deze verhouding voor de Kerk en hoe zal en moet deze zijn in de toekomst? De geschiedenis der Kerk spreke eerst om een goeden grond te leggen ter beantwoording dezer vragen; zij zal vóór alles duidelijk maken hoe voorbijgaand en relatief alle uiterlijke vormen der Kerk zijn. In iedere verhouding waarin de Kerk staat tot het Volk en den Staat is de ontplooiing van werkzaamheid mogelijk: het woord van den Heiland is in haar rijkelijk bewaarheid: de Geest waait, waar Hij wil (Joh. 3: 8).

Na deze heldere uiteenzetting volgt dan in het tweede hoofdstuk een breed historisch betoog ter verklaring van het ontstaan der tegenwoordige verhouding van de Kerk tegenover het Volk en den Staat. Ons wordt met enkele woorden in bondige zinnen beschreven, hoe deze verhouding was in het Romeinsche rijk vóór Constantijn, dan na dezen keizer. Eerst vrije kerk, wordt de grond reeds gelegd in deze periode om straks Volkskerk, Landskerk en Staatskerk te worden onder en na Constantijn. In de middeleeuwen huldigden de Frankische heerschers (Karel de Groote) deze Byzantijnsche gedachte, die nog heden ten dage geldt in het Oosten (Caesareopapie), doch die door de macht der pausen dreigde te veranderen in Papacaesarisme en eindigde in een tusschending tusschen een Staatskerk en een Kerkstaat. Deze verhouding werd geheel door de Reformatie veranderd. In navolging van prof. Eugène Cloisy noemt de auteur ten onrechte de kerk in Gèneve eene Theocratie, met het resultaat dat zij Staatskerk werd. Luthers ideaal was ééne evangelische Duitsche Volks- en Rijkskerk. In werkelijkheid kwamen er vele *Volkskerken* en wel belijdende Volkskerken. Toen de staat „konfessionslos" werd en de kerk haar invloed verloor, brak de tijd aan van het absolute regiment der vorsten; eerst met den aanvang van de negentiende eeuw bracht de ontwikkeling van den modernen staat iets nieuws. De Staat beslist, welke kerken recht van bestaan hebben, zij worden vrije en meestal bevoorrechte corporaties — salva semper summa ipsius auctoritate. In dien weg nu is de Evangelische Kerk geworden naar haar omvang, *Landskerk*, met betrekking tot haar kerkrechterlijke positie *Staatskerk*, en zij is *Volkskerk* wijl zij idealiter nog het gansche evangelische volksdeel omvat, terwijl de kiem van de wording eener *Belijdeniskerk* zit in de „Konfirmation".

In een derde hoofdstuk bespreekt hij nu de voordeelen die uit deze verhouding voortvloeien voor de Kerk; een eerste voordeel, meent hij, is het feit, dat daardoor de christelijke religie nog immer een factor blijkt van 't hoogste belang. Hij wil dan eerst noemen de voordeelen die daaruit voortvloeien voor den Staat, en vergeet o. a. niet te wijzen op de beteekenis van de zendingsscholen voor de koloniën; dan spreekt hij

van het groote voordeel voor het volk, dat het zijn eenheid blijft gevoelen, doch groot is ook voor de Kerk het gevaar dat uit deze verhouding voortvloeit, al was het alleen maar dat zij nu zich eigendommen en goederen kan verwerven en het recht heeft om eene „kerkelijke belasting te heffen", verder geniet ze bescherming van den Staat enz. Alleen maar, zal deze verhouding voor alle drie voordeelig zijn, dan moet het volk in zijn geheel de zedelijke, godsdienstige wereldbeschouwing van het Christendom nog bezitten. Hij herinnert aan de „rücksichtslosester Terrorismus" der Sociaal-Democraten, waarmede ze zoovelen tot het uittreden uit de Kerk hebben gedwongen. Doch deze verhouding heeft ook haar nadeelige gevolgen voor den Staat zoowel als voor het Volk en de Kerk. Dit gedeelte is bijzonder leerrijk (bladz. 22-31), aan het einde waarvan hij vraagt: Wat nu? en daarmede is hij tot het laatste gedeelte gekomen. Moeten wij de Volkskerk opgeven? Dit deel is zoo rijk dat ik mij onthoud van het antwoord te geven; alleen dit: zal de kerk als Volkskerk kunnen bestaan en werken, dan moet ze Belijdeniskerk zijn; uit de Belijdeniskerk is de Volkskerk ontstaan; deze moet weer eene belijdende kerk worden. Of moeten wij streven naar scheiding van Kerk en Staat, zoo vraagt hij verder; zou dit al allerlei voordeel voor beide partijen kunnen brengen, een streng *doorgevoerde scheiding* zou eene Kerk kunnen brengen in een afhankelijke positie als die der Kerk in Frankrijk, alwaar de Vrije Kerk zeer onvrij is. Eene scheiding alleen doet het niet; het komt er maar op aan in welken geest die voltrokken wordt. De auteur acht de zoo mogelijk meest gelukkige oplossing van het probleem in eene gedeeltelijke scheiding van Kerk en Staat, die waarbij de verhouding worde, als die tusschen den Staat en eene burgerlijke gemeente. Is het nu reeds de tijd om zulk eene scheiding voor te bereiden? Dit kan kwalijk worden erkend; bedenkelijk toch is dat de radikalen het hardst daarom schreeuwen; de inwendige toestand der evangelische Kerk moedigt daartoe evenmin aan; de vraag der scheiding mag geen partijvraag worden. Schadelijk zou de scheiding zijn indien de ontwikkeling van het volk werd onttrokken aan den invloed der Kerk.

Dan eindelijk komt de vraag: hoe kan de Kerk zich toerusten

voor hare scheiding van den Staat en hare toekomstige zelfstandigheid, waar toch zijn ideaal is: een vrije volkskerk, die tevens eene kerk is die trouw aan Gods Woord en aan de beginselen der Reformatie belijdt. Ter voorbereiding daartoe ga men voorzichtig te werk, regele hare finantiëele aangelegenheid beter dan in Frankrijk is geschied; van grooter belang nog is hare innerlijke zelfstandigheid; daartoe handhave men alle goede kerkelijke verordeningen, tucht en zede, men wekke een „nieuw gelooven", dat wil zeggen, het oude geloof worde weer wakker, en noodig is een nieuwe kerkelijke theologie, gegrond op de heilsopenbaring Gods. Zij is noodig, opdat de Dienaren der Kerk in staat zijn hun voornaamste en tevens zwaarste werk te kunnen volvoeren, de nieuwe verkondiging van Gods Woord. De prediking moet getrouw Gods Woord brengen en berekend zijn op de behoeften van den tegenwoordigen tijd. De Theologie moet daartoe voorbereiden. De Kerk heeft niets aan eene „nur religionswissenschaftliche" onderrichting aan de Universiteiten De Kerk moet weer haar invloed gewinnen op het volksleven, daartoe moet zij veel energieker hare roeping vervullen, op ieder terrein des levens; zij heeft een geweldigen strijd te strijden; zij mag niet uitgeschakeld, zij moet een macht zijn in het leven van het volk.

De Kerk kan alleen maar Volkskerk blijven dan, als zij minder nauw met den Staat zal zijn verbonden, wanneer zij alle hare krachten ontwikkelt. Geen dol-er-op-inslaan, noch struisvogelpolitiek kunnen hier helpen, zoomin als valsche lijdelijkheid en bloode versaagdheid. De blik slaande van het beeld dat de Kerk thans biedt en van het nog met den sluier bedekte beeld der toekomst op het veld van arbeid voor de Kerk onder de volkeren en op den Heere der Kerk in den hemel, zoo spreke het geloof zijn: nochtans! Vexilla regis prodeunt.

Breedvoerig gaf ik den inhoud weer, die een zoo belangrijke en in vele landen actueele kwestie raakt. Hier lezen wij eens gedachten over eene Volkskerk van eene andere zijde, dan wij die gewoonlijk ontvangen. Ten bewijze echter dat wij te doen hebben met toestanden enz. der Evangelische Kerk in Duitschland strekke ook dit, dat de auteur, schrijvende dat de Kerk haar leven op elk gebied moet openbaren, daarbij naast de lite-

ratuur en de pers ook het theater noemt. Een klein geschriftje met buitengewoon rijken inhoud, ter lezing en bestudeering ten zeerste aanbevolen. G. KEIZER.

Tot de Wet en tot de Getuigenis! Leerredenen van gereformeerde predikanten, onder redactie van Ds. G. H. Beekenkamp en Ds. K. P. Datema. Naaml. Venn. Maassluissche Boekhandel en Drukkerij.

Voor mij liggen de negende en een gedeelte van den tienden jaargang van de predicaties, die onder bovengemelden titel wekelijks verschijnen van de hand van niet minder dan 31 gereformeerde predikanten uit de Hervormde kerk. Een bundel waarin zoo vele en zoo onderscheidene stemmen zich doen hooren moge iets bijzonder aantrekkelijks hebben voor wie op verscheidenheid hoogeren prijs stellen dan op eenheid, maar voor wie met apprecieering van de verscheidenheid toch ook gaarne zekere eenheid uitgedrukt zien, heeft een zoo groot aantal medearbeiders een nadeel. Althans voor den recensent, die bij zoo bonte schakeering over den bundel in zijn gehee zal oordeelen. Ik geloof dan ook dat het innerlijk gehalte er op den duur bij winnen zou, wanneer het getal medewerkers werd ingekrompen, en werd bepaald tot degenen, die meer bijzonder de gave bezitten om voor de prediking ook persarbeid te leveren.

Het wordt dan meer een keur-verzameling.

In zooverre is er een gelukkige en verblijdende eenheid, dat alle preeken zich aansluiten aan het gereformeerd belijden in die stukken, die tot zaligheid noodig zijn gekend te worden. Over het algemeen zijn ze daarbij echter van zekere eenzijdigheid niet vrij te pleiten, in zooverre de toepassing der Schriftwoorden zich niet zoozeer richt op de opbouwing der gemeente maar schier uitsluitend op de leiding der zielen is bedacht. Vooral in predicaties als over de Pinksterstof (No 43) en over Matth. 28 : 20. „En ziet, ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld" (No 48), welke we meenen tot de beste uit deze verzameling te mogen rekenen, stoffen die zoo onmiddelijk op het lichaam der gemeente doelen, treft het, wanneer na een lichte aanraking van het organische leven van

Christus' kerk, aanstonds in het individueele alle applicatie wordt gezocht. Nu hangt dit ongetwijfeld saâm met den aard van den kring der hoorders, en we gevoelen er alles van, hoe een prediking in een Volkskerk, die getrouw begeert te wezen tegenover de zielen, op het individueele alle kracht moet saâmtrekken. Waar de tuchtsleutel wordt gemist, moet de prediksleutel dubbel werk doen. Alleen aan het reformatorische element mocht dan toch zeker een plaats in de prediking worden toegekend. Ik wil daarmede niets te kort doen aan den eisch van *onderscheidend* preeken, die overal en altijd gelden moet, maar de rechte onderscheiding moet rusten op de zuivere Verbondsbeschouwing. En dit wordt gemist.

Onder de leerredenen, die, behalve de reeds vermelde, meer bijzonder mijn aandacht trokken, noem ik No 16 over Hebr. 4 : 9 met het gelukkige thema: „Een kostelijk overschot"; No 20 over Gen. 3 : 14, 15, die treffend handelt over den grooten wereldoorlog, en dan als dispositie neemt de oorlogsverklaring, elk der beide partijen en den uitslag van den strijd; No 21 over Zach. 6 : 12b, 13, die een uitnemende Schriftverklaring geeft. Een gestadige toepassing aan het eind, die zich richt tot de bekende drie categorien, en dan nog wel in No 42 met bijzondere accentuatie als „onbekeerden, verdoolde stervelingen! bekommerden! en discipelen des Heeren!" acht ik niet te liggen in de lijn van het rechte onderscheidend preeken, gelijk dit in de gemeente des Heeren tot opbouwing geschieden moet. Om de klacht van Jeremia, Klaagl. 1 : 12. „Gaat het ulieden niet aan, gij allen, die over den weg gaat? Schouwt het aan en ziet of er een smart zij, gelijk mijne smart, die mij aangedaan is" enz. te bezigen als lijdensstof (No 32), teneinde te prediken over „de klacht van Christus aan het kruis", acht ik bedenkelijk. Heel het Oude Testament in Messiaansch, maar daarom mag zonder meer niet elk woord van een profeet, waarin hij aan zijn persoonlijke situatie uitdrukking geeft, om zekere overeenkomst, voetstoots op den Christus worden overgebracht. Op enkele uitzonderingen na, schiet de homiletische kracht en waarde te kort. Menige preek geeft een dispositie, maar zonder thema als disponent, zooals b.v. No 38, over Hoogl. 2 : 16, die met de deur in het huis valt: „Een drietal punten vragen onze

aandacht'-. Het populaire karakter, dat op zichzelf aanbeveling verdient, verloopt meermalen in het triviale, terwijl wat meerdere zorg aan de uitwerking, ook in taal en stijl, voor vele preeken geen overtollige weelde zou zijn geweest. In één preek tallooze malen met „o!" te worden beroepen, zooals b.v. in No 10, heeft met de echte zalving niets gemeen. Niet minder dan tien citaten uit de berijmde psalmen, gelijk in No 41, doet denken aan de liederen-preeken van Carpzovius; bij genoegzamen rijkdom van gedachten zijn zulke „Füllstücke" onnoodig. Uitdrukkingen als in No 39 „mochten we dan krijgen in te keeren tot onszelf" staan beneden het peil van gekuischte kanseltaal, en zijn, hoe goed materieel ook bedoeld, formeel ziekelijk.

Moge in deze bundels een toenemen openbaar worden in het benaarstigen om de gereformeerde prediking naar inhoud en vorm tot steeds meerdere eere te brengen.

P. A. E. SILLEVIS SMITT.

BOEKAANKONDIGING.

Jaarboekje voor de Gereformeerde Kerken in Nederland voor het jaar 1916, onder redactie van Ds G. DOEKES. 61ste Jaargang. E. J. BOSCH, *Nijverdal*.

Handboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland voor het jaar 1916. 28ste Jaargang. OOSTERBAAN EN LE COINTRE, *Goes*.

De jaarlijksche gidsen voor ons Gereformeerd kerkelijk leven verschenen op tijd, maar uitteraard niet zoo tijdig, dat wij die nog in de December-aflevering konden aankondigen. Toch is het ook nu nog niet te laat om van onze ingenomenheid met deze uitgaven blijk te geven. Er is in onze kringen voor beide plaats, want beide vertegenwoordigen een eigen type. Het Jaarboekje streeft naar populariteit, en zoekt zich een plaats te veroveren in de gezinnen. Daarom geeft het, behalve de statistiek, ook een „mengelwerk", en biedt het zijn koopers in de „Keurgarve" een premie tegen verminderden prijs. Het kondigt zijn verschijnen aan met pompeuze reclame, en beschikt bij voorkeur over een advertentie, die loopt over de volle breedte eener courant. Het laat ieder weten, dat het zijn jaren van inzinking schitterend te boven kwam, en dat de oplage nu reeds tot de tienduizend exemplaren werd opgevoerd. Bij het Handboek echter niets van dit alles. Dit zoekt in voorname deftigheid kracht, en is zeker van zijn plaats op de schrijftafel der predikanten. Het wil niets méér zijn dan de titel doet verwachten. In heel zijn optreden is het aristocratisch. Om zich aan te dienen heeft het aan een kleine annonce genoeg. In de geheimen der exploitatie wijdt het u niet in. Het zegt eenvoudig „ik ben er", en wéét, dat het zal worden ontvangen.

Het Jaarboekje ging er naar 't uiterlijk zeer op vooruit. Voor de namen der kerken werd de cursieve letter door een kleine zwarte vervangen, wat het oog aangenaam aandoet. Ook zijn thans exemplaren verkrijgbaar gesteld in een degelijken zwartlinnen band met vergulden rugtitel. Wat den inhoud betreft, heeft Ds Doekes alle eer van zijn werk, want met groote accuratesse werd deze door hem verzorgd. Kleine onnauwkeurigheden zullen er altijd wel blijven. Die, welke wij het vorige jaar aanwezen, zijn niet verbeterd. In de „naamlijst der *kerken*", die, héél practisch, voorafgaat, komen onderscheidene plaatsen

voor, waar geen geïnstitueeerde kerk is. Bij de Zendingsdeputaten van Zuid-Holland (Z. G.) ontbreken die van de Classis Gorinchem, D.D. Los en Mulder. Dr Ridderbos trad niet in Nov. '12 als hoogleeraar te Kampen op, maar gelijktijdig met Dr. Hoekstra, in Jan. '13. Onder de candidaten, blz. 159 vermeld, missen we den heer J. R. Goris te Watergraafsmeer, terwijl de heer H. W. Nieuwhuis niet meer te Kampen op uitnoodigingen der kerken wacht, maar zich als advocaat in Ned.-Indië heeft gevestigd. Het statistisch overzicht bericht ten onrechte, dat de cand. D. Ch. Karssen reeds intrede deed te St. Jacobi-parochie; deze broeder is nog niet peremptoir onderzocht. Dit zijn echter kleinigheden, die doen zien, hoe over het algemeen naar juistheid en volledigheid is gestreefd. We zouden in overweging willen geven, de lijst der classicale deputaten niet te laten voorafgaan, maar te laten volgen op die van de kerken der classis; dit zou meer in overeenstemming zijn met onze kerkrechtelijke beschouwingen.

Gaarne brengen we ook aan de bewerkers van het Handboek hulde voor hun arbeid. Hun namen zijn ons onbekend, maar dat zij ten volle berekend zijn voor hun taak, is wel duidelijk. Dat ook zij niet hebben kunnen voorkomen, dat enkele foutieve opgaven inslopen, wie zal het wraken? Ds Lindeboom te Zutphen kreeg niet in Mei '15 eervol emeritaat, maar hoopt dit in bloeimaand dezes jaars te ontvangen. Ds E. Schouten diende niet de kerk van Bolnes: 24 Febr.—29 Sept. '12; achter Febr. is het jaarcijfer 1907 uitgevallen. De classis Gorinchem is geen classicalen correspondent rijk, maar de kerk van Gorinchem is permanent roepende kerk. De kerk van Heerlen ressorteert niet onder de classis Klundert, maar onder de classis 's Hertogenbosch. Te Lisse kwam het nog niet tot institueering der kerk. Van de lijst der kerkelijke weekbladen moet de Wester-Kerkbode worden geschrapt; reeds voor de tweede maal zag de kerk van Delfshaven haar officiëel orgaan sterven. Zouden zulke kleine vlekjes worden opgemerkt, indien niet het geheel het stempel van nauwkeurigheid droeg?

Het „In Memoriam" gewijd aan de vijftien in 1915 overleden dienaren des Woords, is in Jaarboekje en Handboek, behoudens een enkele uitzondering, gelijkluidend. Het ontroert dat zoovele oudere en jongere arbeiders uit den wijngaard des Heeren werden weggenomen, maar het stemt tot dank, van hen het getuigenis te lezen, dat zij in grooteren of kleineren kring tot rijken zegen werden gesteld. Dergelijke korte levensbeschrijvingen moeten sober worden gehouden. Eéne is er bij, die aan dezen

eisch niet voldoet, maar door zonderlinge woordkeus en opgeschroefden stijl u ontstemt.

Het Handboek volge het voorbeeld van het Jaarboekje, en vereenige de portretten der ontslapene dienaren niet langer op een los ingelegd carton, maar neme ze bij het „In Memoriam" op. En het Jaarboekje geven die portretten voortaan, gelijk ze in de „Keurgarve" worden geboden. Dat zal wel eenige onkosten meebrengen, maar bij zoo enorme oplage kunnen die er wel af. C. L.

Door een misverstand ter drukkerij werd bovenstaande aankondiging niet in de Januari-aflevering opgenomen.

Keurgarve II, Tweede Bloemlezing uit het mengelwerk van vorige jaargangen van het Jaarboekje, verzameld door Ds G. DOEKES.
Nijverdal, E. J. BOSCH. 166 blz.

Van „Keurgarve I" verscheen ten vorigen jare binnen enkele weken een tweede, zelfs een derde druk. Dat dit tot het samenstellen van een tweeden bundel aanmoedigde, is begrijpelijk. Ook nu aanvaarden we met dankbare piëteit wat ons wordt aangeboden. Vanzelf is er tusschen de stukskes groot onderscheid, maar ge leest ze alle met stichting, een enkele zelfs met bizonder genot. De meeste opschriften lokken reeds aanstonds tot lezen. Hier zijn ze:

Allerlei tot leering, door P. Dijksterhuis;
Het Bevrijdingslied van Mozes, door A. Brummelkamp Jr;
Allerlei, door J. Maatjes:
Belangstelling in de School, door L. Lindeboom;
Een gevaarlijke zeetocht, door G. Hemkes;
Verhoorde gebeden, door H. G. de Jonge;
Een Hagepreek en haar gevolgen, door Anthonius;
De eerste dankzegging, door W. S. Veltman;
Het kind van den stuurman, door A. Brummelkamp Jr.
Eene Bladzijde uit het dagboek van dominé Stijfstra, door W. H. Gispen;
Mozes op den Nebo, door A. v. d. Sluis;
Een blik naar boven, door J. P. Tazelaar;
De Heere kent degenen, die de Zijnen zijn, door B. H. Korfker.

De portretten der schrijvers zijn keurig, èn wat gelijkenis èn wat afwerking betreft.

We hebben maar ééne aanmerking, en wel op den titel. Een bloem*lezing*, die *verzameld* wordt . . ., dàt is geen Nederlandsch. Het woord „verzameld" vervalle. C. L.